

256 | БИБЛИОТЕКА „ХРОНИКЕ СЕЛА“

ДУШАН УЗЕЛАЦ

ЛИКА И СРБИ МЕДАЧКЕ ОПШТИНЕ

КУЛТУРНО ПРОСВЕТНА ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ

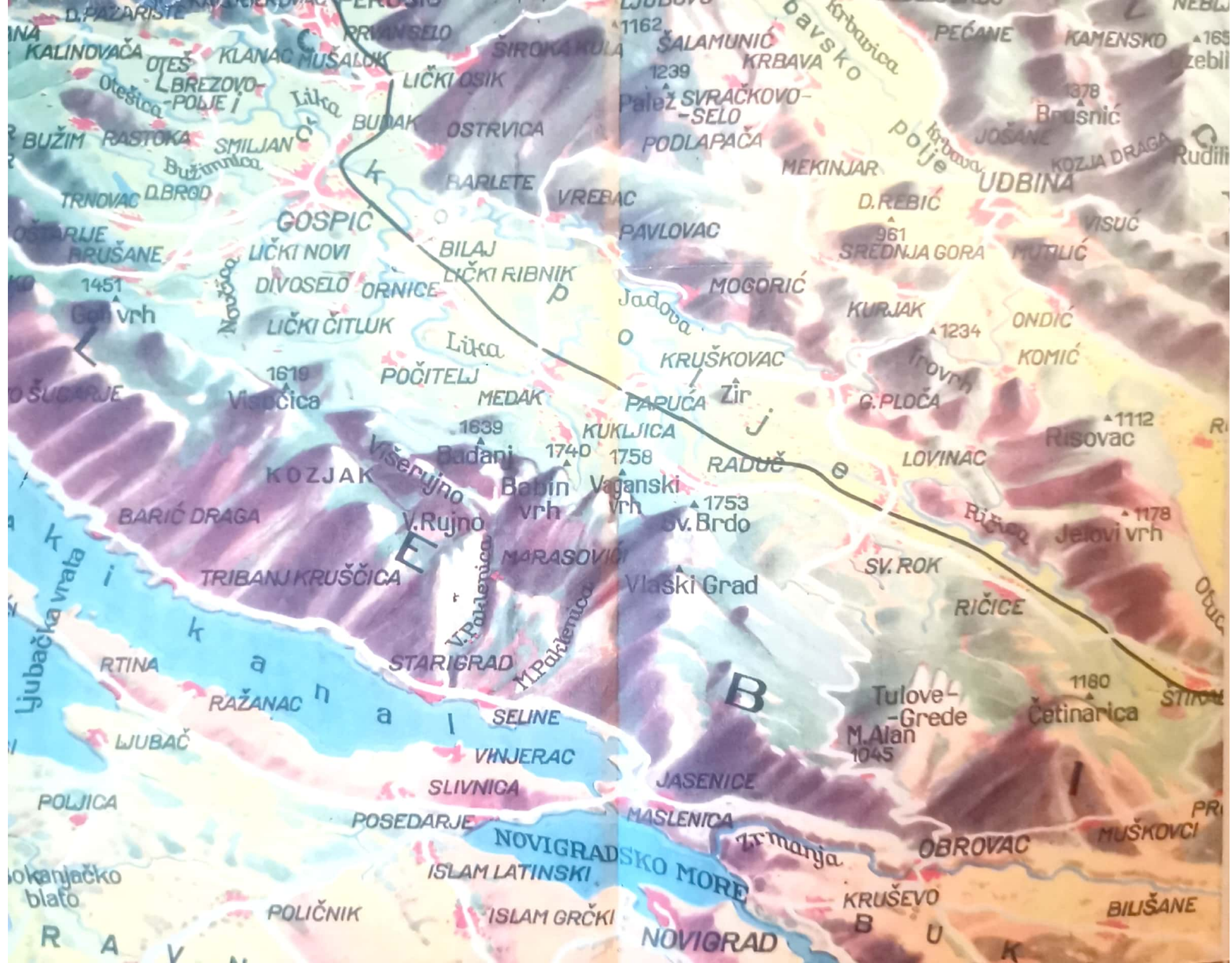

На омоту
Мирјана Маодуш
ЋИРИЛИЦА II (1995)
Народни музеј, Београд

ДУШАН УЗЕЛАЦ

**ЛИКА И СРБИ
МЕДАЧКЕ
ОПШТИНЕ**

БЕОГРАД 2004.

Уређивачки одбор

Председник

проф. др Милош Немањић, социолог културе

Заменик

Милојко П. Ђоковић, публициста и новинар

Чланови

проф. др Петар Марковић, академик, агроекономиста, социолог села

проф. др Милош Немањић, социолог културе

др Душан Радмановић, агроекономиста

Миличав Ралић, социолог

Љуба Релић, етнолог

Горан Ђорђевић, књижевник

мр Милован Живковић, економиста

Милојко Ђоковић, публициста и новинар

Зоран Андријашевић, дипломирани правник

проф. др Ђуро Стефановић, социолог

Уредништво

Главни и одговорни уредник

проф. др Петар Марковић, академик ЈИА

Технички уредник и коректор

Мирјана Јовановић

Чланови

академик Петар Влаховић, етнолог

Миле Недељковић, етнолог

Никола Владисављевић, публициста и новинар

проф. др Станоје Мандић, агроекономиста

Милутин Марјановић, економиста

проф. др Јован Ђирић, социолог

проф. др Милорад Митровић, социолог села

проф. др Милош Немањић, социолог културе

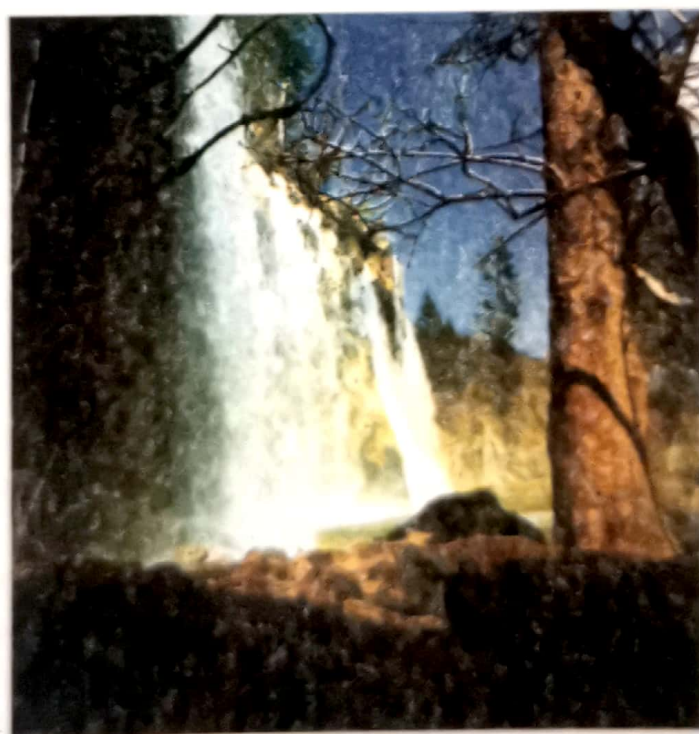
мр Борка Вишњић, социолог

проф. др Милорад Савићевић, лекар

ДУШАН УЗЕЛАЦ

ЛИКА И СРБИ МЕДАЧКЕ ОПШТИНЕ

Хронике села
МЕТКА, ПОЧИТЕЉА, ВРЕПЦА, МОГОРИЋА и РАДУЧА

БЕОГРАД 2004.

РЕЦЕНЗИЈА

Материја Хронике је изложена на 579 страница писаног текста, илустрована фотографијама, цртежима и факсимилима већег броја докумената. На крају је дат списак литературе - 48 јединица.

Обрађена су веома детаљно села Медачке општине; Медак, Почитељ, Вребац, Могорић и Радуч, са свим геоморфолошким, хидролошким, антропогеографским, етнолошким и другим карактеристикама.

Успешно је обрађена, у посебном поглављу, историја и насељавање Лике од Илира, Римљана, насељавање Срба, Личка жупа, па затим кроз више поглавља владавина Турске империје, Аустрије, Војна граница, Хрватске, затим ослободилачки ратови Србије у којима су масовно учествовали Личани.

Тај историографски део је тако темељито, реално и успешно обрађен да превазилази оквире хронике села и представља научно дело које би требало да прочитају не само житељи овог дела Лике, расути данас по свим крајевима бивше Југославије него и по целом свету. Сваки грађанин Србије, Хрватске и др., а могао би се користити као уџбеничка литература за предмет „Историја српског народа”.

Страдања Личана у ослободилачким ратовима: Солунском и Првом светском рату, фронтovima у бившој Југославији и у току Другог светског рата,

фашистички терор хрватске фашистичке НДХ и на крају фашистички терор Туђманове војске, свакако су јединствени не само у Европи већ и у свету. Сигурно је да историја новог века није забележила, нити се десио такав геноцид, као што је то учињено над српским народом Лике, као и у осталим крајевима где је вековима живео српски народ у Хрватској. У старом веку је позната таква судбина Етрурије и њихове културе.

Било би веома корисно када би се са овим делом Хронике упознали историчари и политичари ван граница Србије.

Посебну пажњу заслужује етнографски део Хронике: кућа и становање, одевање, затим део о верским и народним веровањима и обичајима, цркви, школству и др.

Природне лепоте описаног дела Лике, реке и речице, богатство флоре и фауне, Лепоте Велебита веома су реално описане и све то је, поред осталог, била жеља Срба да трајно живе на овом подручју.

Аутор је веома успешно и реално описао карактеристичне особине Личана.

Њихове карактерне и психолошке особине оформили су услови у којима су ови људи вековима живели и борили се за своју егзистенцију.

Хроника је написана лепим језиком и лаким стилем, па ће бити лака за читање за све образовне категорије.

Због квалитета Хронике и њеног значаја за упознавање дела српског народа који је живео у Лици, предлажем да се Хроника објави у Едицији и да носи број 256.

Главни и одговорни уредник
Петар Ј. Марковић

РЕЦЕНЗИЈА

Дело Душана Узелца написано је на 579 страница текста, куцано на писаћој машини.

Композицијски, дело се састоји од шест делова: први део има два поглавља; други - три; трећи - једно поглавље; четврти - четири; пети - три и шести део има три поглавља и списак литературе.

Дело је илустровано и документовано са: 47 слика; 19 карата; 22 табеле; 12 фотокопија докумената и са преко 20 спискова. Аутор је навео 48 литерарних извора које је консултовао.

Дело Душана Узелца је монографско, историјско /хроника/ и литерарно. Монографско по томе што се заиста подробно, са научном аргументацијом, бави једном личком микрогеографском субрегијом, општином Медак.

Историјско, што успешно хронолошки приказује догађаје, привредни и културно-историјски развој субрегиона, а литерарно по томе што писац веома прегледно, течно и стилски дотерано, са пуно мере и умрености, излаже понекад „сувопарну материју”, али се цело дело чита као занимљива прича, готово као роман.

Захваљујући таквом начину писања и заиста великом уложеном труду, читајући дело пред нама се као на длану приказује 450 година бурног, мученичког, страдалачког, али и достојанственог живота српског народа, живота народа који се одвија у окружењу њему не наклоњеном и непријатељском. Видимо, како тај народ стоички и спартански издржава и развија се у сваком погледу, културном, привредном и цивилизацијском уопште. Издржава више геноцидних погрома и прогона, „Свет насели, али се не расели”. Нажалост, последњи геноцид који је доживео после 1990.-их година, изазвао је најмасовнији егзодус. Тим масовним прогоном, села Медачке општине остала су потпуно пуста и уништена.

Да ли ће се и овај пут српско становништво са ових подручја која су етнички била сасвим чиста, поново вратити у опустела села и на згаришта?

Душан Узелац дао је сјајну основу истраживачима новије историје, не само Медачке општине, већ и ширег подручја Лике.

Захваљујући великом ентузијазму Душана Узелца, труду који је уложио и несумњивом списатељском таленту, прогнанци и потомци из тих крајева, читајући његово дело, моћи ће да поново виде предивне пејзаже, крајолике, речице и набујале потоке, ливаде и пропланке, да доживе плаховите зиме, бујна пролећа и топла лета.

Зато свесрдно препоручујемо штампање ове књиге која ће заиста наћи и обрадовати многе читаоце.

Др Душан Радмановић,
научни саветник

УВОДНА РЕЧ

У овој књизи пошло се од природних услова живота у Лици. Такође и од друштвено-историјских чинилаца који су се стичали и смењивали вековима утичући на живот српског народа који се на подручје Лике почео масовније досељавати у XVI веку, дакле пре више од 400 година.

Највећи део текста посвећен је бурној прошлости српске популације која је после 1550. године насељавана у Метку, Починелу, Врејцу, Мољорићу и Радучу. Заправо, људима села и заселака који су своје домове подишли у југоисточном делу Лике по ивицама Медачког поља.

Књига је настала као резултат размишљања о судбини српског народа који је под приписком непријатеља мењао своја станишта и завичај, да би се на крају нашао у процепу између Османлијског и Аустријског царства, борећи се најчешће за голи опстанак. Стицајући на лично поље, овај народ се представљао и доказивао својом патријархалном културом, историјском традицијом и православном вером. Увек је био спреман да своје вредности одбрани и истовремено да прихвати позитивне утицаје европске цивилизације. Векови су пролазили испуњавани ројством у Османлијском царству, да би се живот пошом представљао у својству војника граничара на одбрани нове домовине — Аустријске царевине.

Основна интенција била је да се прикупи и објави што више чињеница о животу тих људи, њиховим обичајима, култури и цивилизацији. Затим о њиховом опору покушајима намењања феудалних окова, пањњима на рањњњима ради одбране аустријских земаља од турских и других освајача ради чега им је додељивано по парче крвне земље за коју су вековима крв проливали.

Један део просјора посвећен је политици Вањикана и активносњма хрватског клера на превођењу насељене популације у катол

личку веру. Како се показало, *протестантски* и *полијтике* нису могли ни замислити да се у њиховој држави негује дружа религија осим католичке, па су у форми унијаћења (једна држава, једна вера), на *перфидан* начин, настојали да Срби („*шизмаџици*“) у *првој* фази задрже своје верске обреде и *истовремено* *прихвати* *папу* за *врховног* *верског* *поглавара*.

Показало се да *животи* *доброћудних* *личких* *горџака* није био лак јер, као *граничари* морали су с једне *стране*, *напуштајући* *њиве*, да се *хватају* *оружја* и *бране* своје *домове* и *царевину*, а са *друге* да од *нових* *хосподара* чувају веру и свој *идентитет*. Како је време *ишло*, њих су увек *припискивале* *нове* *невоље* које су, *нажалост*, *приимале* *такве* *размере* и *дивљаштва* да су *прешле* чак и *истребљењем* са *вековних* *оштрица*.

Рашна *дејства* *вршена* *турским* *експанзијама* и *изразио* *сиромаштво* *народа* *осетно* су *утицали* на *демографску* *карту* *Лике*. Не *може* да *прехране* себе и *породицу*, *многи* *њени* *житиљи* *одлазили* су „*шрбувом* *за* *крувом*“, па се *тако* *данас* *налазе* *расути* *по* *свим* *континентима* и *земљама* *јужнословенских* *народа*. Неки су се *враћали* *кућама*, а не *мали* *број* је *остајао*, *задржавајући* у *мислима* *лепоће* *свога* *завичаја*. *Одласком* *из* *родног* *краја*, *полако* *али* *неумишлено* *ишчезавале* су *навике*, *говор* и *друге* *особености* *тих* *поштенних* и *храбрих* *људи*. *Зато* *ће* *многи* *од* *оних* *којима* *се* *није* *дала* *прилика* да *закораче* на *пале* *својих* *отаца* у *овој* *хроници* *моћи* *наћи* *приказе* *разних* *збивања* *који* *ће* *их* *подсећати* *на* *њихове* *корене* и *истовремено* *стварати* *представе* о *пејсажима*, *људима*, *обичајима*, *истинама*, *легидама* и *много* *чему* *што* је *животи* *собом* *вековима* *носио*.

Зна *се* *да* је *природна* *особина* *људи*, *који* *су* *кад-тад* *напустили* *свој* *завичај*, да *трагају* *за* *својим* *пореком*, у *жељи* да *што* *више* *сазнају* о *животи* *својих* *предака*. *Зато* *се* *надамо* *да* је *описом* *ових* *села* *пужена* *извесна* *прилика* *многима* *од* *њих* *да* *донекле* *задовоље* *шту* *своју* *особину*. *Може* *се* *рећи* *да* *посао* *на* *прикуљању* *података* и *писанье* *овог* *дела* *нимало* *није* *било* *лако*. *Посебно* *зато* *што* је *дошло* *до* *сецесије* *Словеније* и *Хрватске* *из* *Југославије* и *протеривања* *Срба* *из* *Крајине*, *па* *шине* и *Лике*. *Ови* *догађаји* *су* у *великој* *мери* *оштражи* *након* *изласка* *Лике* *из* *састава* *Аустроугарске* *монархије*. *Из* *наведеног* *разлога* *ни* *реална* *слика* *сеоског* *пејзажа* *није* *се* *могла* *обрадити* *онако* *како* је *била* *замисљена*.

Посебно *поглавље* *посвећено* је *судбини* *српског* *народа* *наведених* *села* *за* *време* *II* *свешког* *раша*, у *време* *када* је *ша* *популација* *била*

изложена геноциду од стране усташа — елиџног дела хрватске војске која се борила на страни Хитлерове Немачке.

И на крају обрађен је масакр српског народа у Госпићу, Дивоселу, Чиглуку, Орницама и Почипљу, љачка имовине и његово проширивање са вековних огњишта.

Очекујемо да ће не само живљели проширени из српских села, него и они који су их од раније напустили, радо читати редове ове књиге и ипак се у мислима враћати у завичај, успостављајући на тај начин везу са прохујалим временима и минулим генерацијама.

Аутор

Д Е О П Р В И

**МЕДАК, ПОЧИТЕЉ, ВРЕБАЦ,
МОГОРИЋ И РАДУЧ**

I. ОСНОВА ПРИРОДНИХ ОБЕЛЕЖЈА

Географски положај

Медак, Почитељ, Вребац, Могорић и Радуч налазе се на југо-источном делу Личког поља, док је Радуч нешто више увучен у део поља где се сучељавају обронци Велебита и Средогорја.

Простор на коме леже ова српска села означава се понекад као југоисточни и предмет је издвојених статистичких обрада и упоређења са негативним екстремима. Остао је без централног развијеног насеља (раније је то био Медак) и данас представља најнеразвијенији део Личког поља, јер су хрватске власти задњих 50 година смишљено спречавале његов привредни развој, да би таквом политиком приморале српски народ на напуштање вековног огњишта. Очигледно је да су људи у тим селима обезбеђивали своју егзистенцију из прихода од пољопривреде и сточарства, отприлике онако како се то радило вековима.

Личко поље

Ово карактеристично и изразито лепо поље заузима ниже делове слива горњег и средњег тока реке Лике. Има површину од 442 km². С обзиром на своју конфигурацију, Личко поље сачињавају мања поља као што су Медачко, Рибничко, Билајско, Острвичко, Ширококулско, Смиљанско и Пазаришко. Заједнички она се зову Личко поље. Надморска висина му је око 600 метара.

Медачко поље

Као део Личког поља, Медачко је највеће и обухвата просторе медачког и почитељског атара, затим Рудајице, Гмајине, Трnavу

па све до Плоче. На његовим ивицама лоцирана су сва српска села која су предмет ове монографије. Медачко поље је најплодније око Метка, док Рудајице у основи представљају кисела тла, обрадла са бујади и црњушином.

Са југозападне стране Медачко поље надвисује Велебит, а са југоисточне осетно ниже Средогорје.

Хидрографска обележја

Осим шкрапа, поникава, увала и бројних пећина, подвелебитски део Медачког поља обилује мрежом површинских и подземних вода. Извори воде су стални или повремени и углавном се налазе по ивицама поља. У летњем периоду већина извора нестаје, а са њима потока и мањих река, а у време јаких киша настају поплаве иза којих остају периодична језера. Услед пропустљивости тла језера се релативно кратко задржавају.

У Личком, а посебно Медачком пољу најзначајнија је река Лика. Она садржи основне претпоставке живота у личком кршу, подарујући тим гордим људима и своје име — Личани. И поље је по њој добило своје име.

Лика извире у засеоку Папучи, у Оклобцијиним барама. Нешто ниже од извора, Лика с леве стране прима неколико поточића, од којих је најбогатији водом Љутик. У околини извора Лике налазе се велике количине здраве подземне воде која је недавно почела да се користи за снабдевање ширег подручја водом. Подвелебитски део Личког поља, у пределу Метка и Почитеља, богат је водом, док је подручје на ивицама Средогорја у реонима Врепца, Могорића, па и Плоче веома оскудно, посебно у летњем делу године. До воде се највише долази преко штерни које су озидане на одговарајућим местима уз сеоске путеве. Периодични токови углавном извиру на том простору и готово сви пресушују, што ствара велике проблеме у снабдевању становништва водом. То је случај и са Јадовом, као најдужом притоком Лике.

Са леве стране река Лика прима воду из мноштва потока који извиру на обронцима Велебита, сливају се у Поље и уливају у реку Лику. Најзначајније су јој притоке Почитељица, Новчица и Отешица. Са десне стране Лика прима Гламочницу и Јадову, која у кишном периоду доноси највише воде, а у летњем сушном пресуши.

Река Лика највише воде прима од Новчице (просечно 5,9 m³/сек), затим Јадове (5,2 m³/сек), па Отешице (2,0 m³/сек) и на крају Почитељице (1,8 m³/сек). Дужина природног тока Лике износи 78,1 km, од чега 50 km кроз Личко поље. Од свога извора па до Билаја, река Лика вијуга кроз равницу југозападне ивице Личког поља. На тој релацији проток воде јој је скроман, тако да према вишегодишњем осматрању код Билаја износи 7,9 m³/сек. Примајући наведене притоке, проток воде и дубина корита се повећавају. Проток је на брани Крушчица четири пута већи него код Билаја, а дубина корита код Калуђеровца премашује 30 метара.

Лика је понорница. Њена вода пропада у крашко подземље у два смера: мањи део воде понирући отиче на северозапад у слив Гацке, а највећи део кроз Марков понор и понор код воденице одлази у море.

Јадова извире једним краком код Средње горе, а другим испод Ондића. Тече испод руба Средогорја. Сливајући се из кањона Тушице протиче кроз Плочу и наставља ток кроз Могорић, Павловац и Вребац да би се код засеока Кулице спојила са реком Ликом. У време летњих врућина корито остаје суво, а вода наставља свој ток крашким подземљем.

Гламочница извире у засеоку Дреновац, који је у саставу села Радуч. Извор јој се зове „Врачарево око”. Тече кроз Крушковац, под чијим именом наставља пут до Широких бара, где под именом Трнава тече кроз Рудајице и негде код коте 591 добија име Гламочница. Под тим именом улива се у Лику код Метка. У летњим месецима остаје без воде све до Травичиног бента.

На већини река и потока Личани су градили млинове, које још називају воденицама или поточарама. Многе породице су од узетог ујма за мељаву живеле. Данас се, међутим, ретко која може да нађе у радном стању, али се неретко могу срести људи који би радо појели парче хлеба од брашна испод поточаре или паленту самљевену од личког циквантина.

Климатска обележја

Клима у Личком пољу је оштра, права континентална. Зиме су дуге са пуно снега, што условљава релативно кратак вегетациони период. Лета су кратка и топла са ретким и оскудним падавинама.

Падавине доминирају на вишим деловима средњег и јужног Велебита и износе 2.500 mm просечно годишње. Са опадањем висине према унутрашњости количина атмосферског талога се смањује. Тако на пример у Брезику испод самог Велебита, који лежи на 560 m, износи 2.138 mm, а у Госпићу са 564 m излучи се 1.419 mm падавина. Вишегодишња просечна вредност падавина за Лику износи 1.498 mm. Највише кише падне у октобру и новембру, а најмање у летњим месецима.

Снег је важан климатски елеменат у Лици. У Личком пољу падне га у изобиљу, а дебљина му се повећава приближавањем Велебиту. Просечно годишње пада 30, а задржава се 55 дана. Висина покривача креће се око једног метра, посебно у подвелебитском подручју. Старији људи причају да је у зими 1928/29. године снег био висок око 3 метра. Стока није могла излазити на појила, већ су људи снег отапали и том водом појили говеда и овце. До складишта дрва и других неопходних предмета прокопавали су се тунели. Зима је дуго трајала и веома дуго се памтила.

Најзначајнији ветар у Личком пољу је бура, која је заступљена са 24% и струји са севера. Изразито је хладна и непријатна, посебно за време зиме када достиже екстремне јачине, ствара велике наносе снега и тако омета саобраћај на путевима. Затим долазе по важности ветрови који дувају са југа (21%) и југозапада, док остали немају неког већег значаја.

Клима, без сумње, има значајан утицај на састав тла, вегетацију и развој биљних култура. Па, у одређеној мери, и на људе.

Земљиште

Највећи део личког земљишта, односно тла, састављен је од мезозојских кречњака и доломита, а најстарије стене налазе се на југоистоку и на јужним пределима Велебита. Дно крашких поља, укључујући и Медачко, покривено је наплавним материјалом. То је омогућило образовање река које се губе у понорима на ивицама поља.

У Медачком пољу преовлађују кисела смеђа земљишта. За њихову интензивнију обраду неопходно је прибегавати сложенијим агротехничким мерама калцификације и др. Кисела тла веома добро погодују развоју црњушине (вриштине) и бујади — биљака са веома малом хранљивом вредношћу и ограниченом употребом.

Код Метка се предузимају одређене мере култивизације и привођењу рудајичких црњушина култури. Показало се, међутим, да на том тлу добро успевају брзорастући четинари, па су њима пошумљене неке површине и народ их зове плантажама. Уз њих се већ сеју детелинске траве, затим кромпир и житарице.

На другим местима су лесовирана земљишта, па рендзине (травњаци и шуме), црвенице и смеђе тло.

У подвелебитском делу Медачког поља и нижим падинама Велебита (500—850 m) расте буква. Изнад је помешана са јелама. Она је најзначајнија са привредног становишта, јер представља одличан грађевински и огревни материјал. Има велику калоричну вредност и у зимском периоду је немогућ живот без ње, како Личани кажу — букове топлоте. Значајна су и друга растиња белогрице, као што су граб, храст и др. На вишим просторима Велебита делимично су распоређени четинари. Ту су сачуване праве шуме, док је у нижим деловима Поља, под утицајем човека, природни земљин покривач у знатној мери измењен, јер је раније шумско растиње потиснуто у корист пољопривредних површина, названих крчевинама.

Други део Медачког поља покривен је травњацима, пашњацима, ливадама (росуљама, мекотинама и сл.) и ораницама на којима успевају раж, јечам, зоб и донекле кукуруз и пшеница. Раније се сејао пир и суражица који су давали солидне приносе. Од великог привредног значаја су кромпир и купус. Нису ретки случајеви да су људи вадили појединачне кромпире тежке преко 2 kg. Кромпир је први пут у Лици посађен 1768. године. То је почело тако што је свакој компанији Личке регименте (у Метку је било њено седиште) дато по 40 kg семенског кромпира да би се почело са гајењем. То је, међутим, ишло јако споро све док лички граничари, ратујући 1778. године у Пруској, нису дошли у Чешку и Шлезију и тамо видели како се он сади и каква се корист од њега постиже. Наредне 1769. године Личани почињу да сеју кукуруз. Могло је да успева само у нижим, топлијим крајевима. Кукуруз је потиснуо просо од кога се раније правила палента.

Лички купус је чувен по свом квалитету. Најпознатија је огулинска сорта која налази прођу и ван подручја Лике. Поводом личког купуса и кромпира настала је анегдота која говори како је Дане дошао Мани на људикање. Чим је сео замолио је букару воде. Исплио је у сласт и одмах замолио још једну. Мане му даде и другу и запита: „Шта си то ијо кад ждркљаш толику воду?” На то

Лички пашњак

ће Дане: „Купуса и мяса, пршута и сланине.” — „Свака част, кад је тако ево ти још једна букара”, рече Мане.

Сточарство је овде релативно добро развијено, јер је тло погодније за ту врсту привређивања од земљорадње. Свуда има добрих пашњака, како у нижим пределима Медачког поља тако и по планинама. Још у доба Аустрије, када се вршила парцелизација земљишта негде око 1700. године, многе парцеле додељиване су селима ради напасања стоке и експлоатације шуме за личне потребе и сматране су као заједничке утрине — *ager publicus*. Многе су и данас задржале првобитну намену.

На том простору добро се гаје овце и козе. Надалеко су познати лички јагањци и јарићи, који се могу видети испред сваке успутне биртије или отменијег објекта како се пеку на ражњу. Гледајући и истовремено удишући мирис печења, путник намерник не може лако да одоли, а да не поручи бар пола киле и литар црњака. Лички ваздух и вода захтевају овако крупан залог, а то се постиже јањетином и вином. Слична је ситуација и са јаретином, али се до ње тешко може доћи јер је држање коза забрањено или ограничено због уништавања шуме.

II. РАЗВОЈ ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИХ ЧИНИЛАЦА

Услови живота и први људи у Лици и њихове културе

На личком земљишту, у целини гледано, стицали су се у давнини основни природни услови живота, па се и трагови људског живљења на том простору налазе врло рано. У те услове могли би се, пре свега, убројити релативно плодна крашка поља са бројним потоцима и изворима здраве воде, затим обимне шуме пуне дивљачи, бујна вегетација погодна за напасање стоке, подношљива клима и др. Ти и други услови су у великој мери детерминисали могућности и облике привређивања и тиме начин живота људи у Лици у прастарим временима.

Археолошка истраживања су потврдила да су неки делови Лике били боравишта човека још од палеолита – старијег каменог доба, отприлике 150.000 година пре нове ере. О томе сведоче фосилни остаци човека из каменог и коштаног оруђа који су откривени у Церовичким пећинама код Грачаца. Али, на основу пронађених и проучених предмета из тог доба мало се могло сазнати о животу човека у тим временима. Па ипак, могло се доћи до закључка да су тамошњи први људи били сакупљачи хране и бавили се ловом на дивље животиње, јели њихово месо, а кожу употребљавали за покриваче, одећу и обућу. Своја станишта најчешће су имали у пећинама и земуницама. Нису имали су сталних насеобина већ су се кретали и живели у мањим скупинама. Живот тих људи у основи је зависио од благодети природе која није била увек издашна.

Насељеност Лике људима у неолиту - млађем каменом добу, била је осетно већа. На то указују трагови материјалне културе из тог раздобља који су местимично откривени. На пример, веома су значајни остаци каменог оруђа и оружја (ножићи, стрелице, секи-

ре) нађени на ширем подручју Велебита и на Лисини код Бужима. Осим тога, на левој обали Јадове код Ђурђевог греде и на њиви Милана Драгосавца нађено је више остатака ножића, стрелица и једна мотика, што сведочи да је неолитски човек живео и на подручју данашњег Врепца. На поменутој локацији људи и данас налазе на остатке сличних предмета. Нешто вреднијег археолошког материјала нађено је и у пећини код Косиња.

Истраживања су показала да су у овом раздобљу људи за своја станишта градили земунице, а понегде и надземне куће. Поред каменог и коштаног оруђа, керамичког и земљаног посуђа, неолитски људи су производили и неке одевне предмете од примитивног текстила. Они су се претежно бавили земљорадњом. Осим тога гајили су козе, овце, свиње и говеда, а неке од својих производа размењивали су са далеким народима.

Благодарећи обимнијим археолошким налазима, живот људи у бронзаном добу нешто је боље расветљен. Зна се да је ово раздобље обухватало период од 1.600. до 900. године пре нове ере, а специфично је по употреби бронзе у изради оруђа и оружја, затим накита, делова одеће и других људских потреба.

Највише археолошких предмета из овог раздобља потиче из некропола, а посебно из пећине Бездањаче код Врховина. Мањи део простора ове пећине људи су користили за становање, а већи, дужи део за сахрањивање умрлих. Према оном што је нађено, овде се ради о једној од највећих пећинских некропола у Европи, јер је откривено преко 250 људских костура. На основу анализе костију из те некрополе дошло се до закључка да је људска популација настањивала Лику пре 3.350 година.¹

Међу важнијим индивидуалним налазима пажњу привлачи бодеж нађен у једном гробу у Манитој драги код Лапца. Оваква оруђа налажена су и на локалитетима у Немачкој. Од ретких мачева који потичу из бронзаног доба издваја се мач типа „Saurerbrunn“, нађен 1884. године код Метка. Слични мачеви откривени су у више случајева у гробовима на подручју Средње Европе. Ова два налаза наводе на закључак да су се од 1.600. године пре н. е. развијале трговинске везе између Средње Европе и народа који је у то доба живео на просторима Лике.

Станишта човека изван пећина и земуница јавила су се, по свој прилици, почетком касног бронзаног доба. У том раздобљу се на подручју Лике, од мањих номадско-сточарских група, почињу

¹ *Лика у прошлости и садашњости*, Зборник 5, Карловац 1973, стр. 129.

јављати веће родовске заједнице, затим племена и при крају старе ере формирају се велике племенске заједнице.

Услед недостатка веродостојних података о прастановницима Лике и њиховим културама још увек се мало зна. Али, на основу оног што се досад могло прикупити и проучити, претпоставља се да су први људи који су се настањивали у Лици били делови индоевропских народа.

Илири на подручју Лике

Један од најстаријих народа који је из праисторијске прешао у историјску епоху, а живео на подручју западног дела Балканског полуострва, а тиме и Лике, о коме постоји знатно више података и предмета материјалне културе, били су Илири, а на истоку Трачани. Према неким изворима, Илири су те просторе настањивали још од краја бронзаног доба, док поузданији подаци о њиховом животу у Лици потичу из гвозденог доба. Према неким изворима Илири су личко подручје настањивали још 2.500 година пре досељавања Словена.

Илири су дошли на Балканско полуострво из северозападних делова Европе, претежно из предела данашњих Француске и Шпаније. Пре доласка у Лику они су већ били на одмаклом степену друштвеног развоја. Доласком у нову постојбину, Илири су од домаћег становништва морали да прихвате њихов начин полуномадског сточарења. У Лику су довели домаће животиње, коње и псе, који ће у току наредних стољећа одиграти значајну улогу у економици ове популације.

Илирско племе Јаподи

На простору од Снежника на западу, до Сане на истоку и Зрмање на југу, живело је у доба римске владавине велико илирско племе које се звало Јаподи.² Овај народ заузимао је и данашњи простор Лике. Понекад се тај простор називао и земљом Јапода.

У IV веку пре н. е. на земље Илира провалили су Келти. Под њиховим притиском дошло је до померања појединих илирских племена, као и међусобног мешања и стапања, а које се у одређеној мери одражавало и на Јаподе. Вероватно је то дало повода

² Мала енциклопедија Просвета, А—Ј, стр. 762.

Страбону — грчком географу из Амасеје да Јаподе означава као мешавину „келтско-илирску”.³ Келти су, без сумње, обогатили стару јаподску материјалну и духовну културу новим елементима донетим из Галије и северне Италије. Али, иако су Келти у извесном смислу утицали на промене у развоју материјалне културе Илира, они нису озбиљније угрозили самосталност појединих племена на западном делу Балканског полуострва, тако да су Јаподи успели да у одређеној мери очувају своје аутохтоне илирске елементе.

Распрострањеност илирских племена

³ К. Лиречек, *Историја Срба*, Прва књига, Београд, 1990, стр. 15.

Јаподи, посебно племена која су живела на територији Лике, оставили су иза себе значајне трагове своје материјалне и духовне културе. У раздобљу од VII до I века пре н. е. многи археолошки налази сведоче да је у Лици цветала њихова култура. У сваком случају ту се радило о снажној заједници племена са одговарајућом племенском структуром: седиштем, судством и др. Живели су у патријархалним заједницама које су се груписале око утврђених насеља — градина.

Своја насеља — градине Јаподи су подизали по рубовима личких крашких поља и на истакнутим узвишењима — главицама које су доминирале тим пољима, одакле се имао добар преглед на околину и истовремено тежак приступ за нападаче. Куће су најчешће подизали на јужним странама терасасто нивелисаног терена градина, како би се тиме постигла потребна заштита од снажних северних ветрова које Личани називају буром. Најбоље очуване терасе могу се још и данас видети на градинама у Компољу, Великом и Малом витлу, Стражбеници у Врепцу и др.

На основу сачуваних остатака насеља на овим градинама, као и на градини Мали и Велики обљај код Врховина, дошло се до скромних сазнања о изгледу јаподске куће. Према њима, куће на Стражбеници код Врепца имале су правоугаони облик и наслањале су се на стену. Темелји су зидани од камена, у сувозиду, а горњи део прављен од дрвета и набациван иловачом. Куће су покриване сламом, травом, па и дрветом (шимлом). Имале су једну до две собе. Одговарајући угао користио се за огњишта, око којих су откривени делови разних керамичких посуда, оруђа, остаци животињских костију и др.

У Личком пољу, поред Стражбенице у Врепцу, откривена су веома интересантна насеља — градине још у Широкој Кули (Велика и Мала караула) и Метку (Медачка главица). Сличне градине откривене су и у Гацком и Крбавском пољу. До сада је на тлу Лике откривено преко 80 градинских насеља, а вероватно их има много за које се још не зна.

Посебно је интересантна добро утврђена двојна градина Тројврх код Огулина. Од сродних она се разликује по томе што су јој насеља смештена на два велика платоа била раздвојена великим усеком. Ако се има у виду Апианов опис Метулума, главног јаподског града, онда би се са доста вероватноће могло рећи да је Тројврх, који је Римљанима пружао жилав отпор, могао бити баш тај град.⁴ Међутим, према једном другом извору, Метулум се као

⁴ *Лика у прошлости и садашњости*, стр. 145.

родовско седиште Јапода налазио на ушћу Унца у Уну, у непосредној близини данашњег Мартинброда.

Мисли се да су Јаподи своја насеља — градине почели да граде 1000. до 300. године пре н. е., тј. до почетка римских освајања њихове постојбине. Велика распрострањеност јаподских градина по Лици, а посебно дуга постојаност некропола које су откривене у Компољу, Прозору, Смиљану, Врепцу и другим местима сведоче да је Лика била њихова централна постојбина. Осим на градинама, трагови јаподских насеља нађени су и у пећинама, којима је богато личко крашко земљиште. Спелеолошка истраживања у Лици почела су тек 1949. Сакупљени су подаци из 35 пећинских насеља на њеном ужем простору.

Јаподи су своје умрле сахрањивали у равним гробљима — некрополама, која су била лоцирана понајвише на пустим градинама и падинама недалеко од градина, а ређе у тумулима, у којима су сахрањивали помрле чланове свога рода. Поред инхумације која је доминирала, обављали су и спаљивање тела покојника и пепео похрањивали у жаре — урне. Обичај спаљивања почео се напуштати средином гвозденог доба и све је више уступао место традиционалној инхумацији. Уз тела умрлих похрањивали су накит и друге предмете који су припадали покојнику. Откривени женски гробови били су нарочито богати накитом, откуда потичу огрлице, капе, копче (фибуле), велики број привезака и других украсних предмета од злата и ћилибара (јантара).

Основу јаподског привређивања у Лици чинило је сточарство, а на другом месту земљорадња. И занатство, мада слабо развијено, представљало је доста значајну привредну грану. Јаподи су у датом раздобљу усавршили ливење бронзе и гвожђа, а занатлије су овладале техником израде релативно лепих предмета из бронзе, сребра, злата, ћилибара и стакла. Неки сматрају да данашња личка капа потиче од Јапода. Неоспорно је, међутим, да су Јаподи имали капу сличну личкој кићанки, али разлика је у томе што је јаподска капа била израђивана од бронзаног лима (метала), а личка се у основи израђује од црвеног сукна (чоје), обавијена везом од црног конца, са изведеним ресама — китама. Личком капом се народ заклања од хладноће, а не зна се од чега су се заклањали Јаподи, пошто је њихова била од метала.

Код Јапода је био развијен политеизам (Митра, Силвана, Дијана, Бинд). Неговани су уобичајени церемонијали који су се практиковали у случају рођења детета, венчања, сахране и у другим приликама.

Лика под Римљанима

Илири су на западној страни Јадранског мора имали за суседа Римску империју, у оно време прворазредну војно-политичку силу. На плану освајања простора између Јадрана, Дунава и Македоније, у циљу успостављања комуникација са Подунављем и Истоком ради овладавања важним привредним ресурсима (гвожђе, сребро) на тим просторима, за Римљане је поседовање источне обале Јадрана био један од пресудних задатака. У поступку остваривања такве римске експанзије, Илири су средином II века пре н. е. пали под удар њихових легија. Своје војне активности Римљани су тада приказивали као одмазду због илирских упада у Империју, активности њихових гусара, као и некоректног поступања појединих илирских владара, а посебно краљице Теуте која се, наводно, нечасно односила према неким римским изасланицима. У ствари, радило се о походима великих размера.

У припремама за ове подухвате Римљани најпре учвршћују Аквилеју⁵ и из тог правца врше учестале нападе на илирске поседе. Јаподи су били први на удару Римљана из правца северне Италије и Ријеке. Своје снажније нападе Римљани су извршили 171. године пре н. е. али без значајнијих резултата. Рат је настављен 129. и 117, док је коначан отпор Илира сломио цар Октавијан Аугуст у својим походима између 35. и 33. године пре н. е. Јаподи су се грчевито одупирали, али недовољно уједињени и слабо организовани нису успели да одоле боље организованим, наоружаним и вођеним римским легијама. Услед тога, након уништења главног града Метулума, Римљанима су се без веће борбе предали и преостали значајнији градови. Тако је коначно савладан отпор Јапода на подручју Лике. Претпоставља се да су Римљани са Јаподима имали последње окршаје код данашњих Врховина и Јосипдола.

Римљани на покорена подручја доводе своју војску, организују провинције и конституишу правни поредак. Млади Јаподи сада улазе у њихову војску, уче латински и стичу разне положаје у римском друштву, а неки припадници илирских племена долазе и до царских титула као што је Аурелијан, Проб, Диоклецијан, Клаудије II, Деције и још неки.

⁵ Градић северозападно до Трста. Основали су га Римљани 181. пре н. е. Брзо се развио благодарећи свом положају, близини алпских превоја и трговини са перији.

По окончању римских освајања Лика је ушла у састав Далматинске провинције. За разлику од других освојених подручја, у Лици нису подизани нови римски градови, већ само неколико мањих племенских центара. Најзначајније јаподске објекте (градине) Римљани су, међутим, донекле модернизовали и ојачавали одбрамбеним зидовима, прилагођавајући их својим стратешким потребама, као што су Велики витал у Прозору, Стражбеница у Врепцу и др. Мања јаподска насеља и даље остају при градинама, док се веће римске агломерације лоцирају у долинама недалеко од постојећих јаподских насеља, од којих су неке претворене у римска утврђења. Видљиви су трагови већих римских насеља у близини градина у Врепцу, Брињу, Компољу, Прозору, Лешћу, Јосипдолу и другим местима.⁶ Значајнијим јаподским насељима у Лици Римљани су давали своја имена. Тако на пример Бриње се звало *Monetium*, Компоље — *Avendo*, Прозор — *Arupium*, Кварте — *Epidotium*, Вребац — *Ankus*, Широка Кула или Медак — *Ausankalio* итд.

Највише римских споменика културе откривено је у Личком и Гацком пољу. Међу њима треба посебно истаћи митреуме — светилишта посвећена богу Митри и поједине надгробне споменике (жаре).

Јаподска популација у Лици, особито она уз веће римске центре, прихвата римска достигнућа у градњи, занатству, уметности, религији али уз истовремено задржавање и неговање неких својих традиција. Изузетак представљају поједине групе у забаченијим планинским пределима удаљеним од градова и комуникација, које су се доста дуго одржале ван римског утицаја.

Од пада под римску власт па до провале варварских народа, некадашње илирске земље доживљавале су у саствау Римске империје велики материјални и духовни просперитет. Подизани су градови, изграђивани путеви, водоводи, јавна купатила, храмови и др. У великој мери развило се и занатство, трговина, унапређивала пољопривреда, цветала је наука, култура и уметност. Хришћанство, након што је постало званична религија Рима, све је више узимало маха итд. Ова достигнућа више су се, међутим, манифестовала у приморским и другим освојеним областима, док је подручје Лике махом остајало ван већине тих домаћаја и животињарства је без виднијег напретка у пољопривреди, занатству, саобраћају и др. У планинским пределима Лике сточарство је било традицио-

⁶ *Лика у прошлости и садашњости*, стр. 155.

нално занимање Јапода. Оно је и надаље сачувало свој значај и на свој начин било је инкорпорисано у привредни живот Империје. Тако је Лика у то доба снабдевала прековелебитско подручје стоком, сиром, дрветом и другим производима, да би себи обезбеђивала со и друге предмете неопходне за преживљавање.

Пропаст Римске империје, померање и сеобе народа

Велика економска криза која је у III веку потресала Римску империју више је погодила њене западне него источне делове. Империја тада почиње све више да губи своју војничку снагу. Њене легије из уобичајених офанзивних дејстава сада више прибегавају одбрани провинција. Ради заштите од све чешћих упада варварских народа, на граничним зонама праве се велика одбрамбена утврђења, тзв. лимеси. Али и та мера не успева да заустави све већу ерозију Царства: распламсавали су се грађански сукоби уз уобичајене побуне робова, у провинцијама је расло незадовољство, школе су затваране, порези повећавани, трговина опадала, а куга и глад су царевали. Племена Германа, Словена, Хуна, Авара и других, које су Римљани називали варварима јер су били на nižем степену друштвеног развоја од њих, све снажније су наваљивала на границе Империје, да би њен западни део престао да постоји збацивањем са престола императора Ромула Аугустула 476. године.

Са пропашћу Западног римског царства срушен је и римски робовласнички поредак. На његовим просторима нашли су се у датом тренутку разни народи, никле су нове државе и у њима се постепено развио нови феудални друштвени поредак. На историјску позорницу ступили су нови народи, махом германски и словенски. Настала су велика померања и сеобе тих народа, чиме се у основи изменила карта Европе.

У том бурном раздобљу дислокације народа, јаподска популација у Лици делом је уништена, а делом се повукла са својом стоком у више, теже приступачне делове велебитског средогорја, да би се касније утопила у разна племена која су се у то време настанивала на личким просторима.

Римљани су владали Ликом од 1. до 6. века. Пропашћу њиховог царства у Лику продиру Готи, затим Авари и најзад словенско становништво.

Насељавање Словена на Балканско полуострво

Долазак Словена на Балканско полуострво везан је за велике сеобе народа, за време којих је дошло до померања варварских племена од половине IV до половине VII века. Основни узрок тих сеоба био је у томе што су варварски народи почетком нове ере постепено прелазили од лова и оскудног сточарства на примитивну земљорадњу и развијеније сточарство, ради чега им је требало више земље за обрађивање и напасане стоке.

У то доба средства за крчење шума ради претварања земљишта у оранице била су недовољно развијена, па су људи до нових површина једино и лакше долазили својим померањем у нове крајеве и међусобним ратовањем. Ратови су се углавном усмеравали на ослабљено Римско царство, чији је западни део, како је већ речено, био сломљен 476. године. Од држава које су биле никле на његовом тлу најзначајнија је у оно време била Франачка држава. Притом не би требало изгубити из вида да су сеобу народа у знатној мери подстакли и убрзали Хуни својим продором у Европу 375. године, када је дошло до померања многих словенских и германских племена. У свим тим превирањима знатно је окрњена Византија, јер су најзначајније делове Балканског полуострва заузели Јужни Словени у првој половини VII века.

Правци кретања словенских група

Одвојивши се од своје прадомовине, поједина словенска племена и њихови делови кренули су из старе постојбине у удаљене крајеве притиснути или захваћени сеобама других народа са којима су били у додиру. Према томе, сеобе Словена не треба гледати изоловано, већ у склопу укупне сеобе народа. Словенска племена су у интервалу од IV до VII века пошла у три правца: према истоку, западу и југу и тако образовали три групе. Нас посебно интересује јужна група, у чијем су саставу били Срби, Хрвати и Словенци.

Задржавање на граници Византије

У току својих сеоба део словенских племена доспео је у току V века у северне пределе Дунава — данашњу Румунију, коју област су византијски писци називали Склавинијом. У то време та су племена повремено, у садејству са неким турским племенима,

прелазила границе Византије и дубоко продирала у њене поседе. Продори и залетања нису у почетку вршени ради трајнијег насељавања, већ се војска са пленом враћала на леву обалу Дунава и тако на северним границама Византије задржавала преко 100 година. Византијски цар Јустинијан, ради одбране од словенских племена, био је саградио низ утврђења (лимеса), распоређених уздуж Дунава. Остаци неких утврђења могу се видети и данас.

Прелаз преко Дунава и уgroжавање Византије

Првом половином VII века Словени су се за стално спустили јужно од Дунава и то најпре у пределе у којима није било популације. Процес њиховог продирања и насељавања трајао је отприлике до VII века. Доласком на Балканско полуострво Словени нису били међусобно повезани ни јединствени, иако су језички били блиски и врло слични по начину живота и привређивања. То је, без сумње, имало утицаја на ефикасност заузимања и задржавања балканског простора.

Коначно насељавање Балканског полуострва

У почетку VII века византијски војници у централном делу Балкана, који су у окршају са Словенима морали да презиме на заузетој територији, убили су 602. године свога цара Маврикија, па се на чело побуњене војске ставио официр Фока и са оданим трупама кренуо на Константинопољ ради преузимања престола. У том тренутку граница је остала недовољно заштићена, што је омогућило Словенима да без већег напора преплаве Балканско полуострво и за пар година касније изађу на Јадран, када су порушили више приморских градова и 614. године разорили средиште провинције Салону (Солин). У даљем наступању Словени су дошли до обала Егејског мора и напали Солун, а 625. стигли су и до Пелопонеза.⁷

Савез са Аварима

У освајању балканског простора са Словенима су учествовали и Авари, који су своје акције изводили самостално, а некад и у са-

⁷ Историја Југославије, Просвета, 1972, стр. 18.

дејству са Словенима. Авари су се више оријентисали на византијска упоришта која су обећавала богатији плен и по завршеним акцијама враћали би се у своје средиште између Тисе и Дунава. Словени су, међутим, настојали да остану на освојеном земљишту и да се постепено ослободе аварске доминације и утицаја. По доласку у Панонију Авари су са Словенима били образовали племенски савез са средиштем у Бачкој и са њима почели своје освајачке покрете ка југу.

У процесу досељавања на Балканско полуострво Словени су се више оријентисали на старе римске путеве, заузимали области и трајно се задржавали на плодном земљишту које су њихови претходници већ били култивизирали.

Судбина староседелачког становништва

Пред најездом Словена склањало се римско провинцијско становништво. Сва та популација није се могла у датом тренутку склонити у утврђена и заштићена места, па су сиромашни делови народа морали да беже у неприступачне планинске пределе у које Словени у својим походима нису досезали. Тако су у заклоњеним областима Балканског полуострва, па и на простору саме Лике, остале сачуване оазе староседелачког становништва. Радило се о романизираним Илирима и Трачанима. Живели су по планинским пределима као сточари и Словени су их називали Власима. Касније је то становништво постепено долазило у шири додир са словенским живљем и утопило се у маси словенског народа.

Племенски савези и прве државе

Зна се да су се Словени на Балканско полуострво насељавали у таласима тако да се до средине VII века није имала права слика о њиховој насељености. У таквим накнадним таласима дошли су у средиште Балкана делови племена Срба и Хрвата.

Према византијском цару Константину Профирогенету, Хрвати су се доселили на простор тадашње римске провинције Далмације за време цара Ираклија (610—641). Територију на коју су дошли наводно су отели од Авара. Радило се о области у залеђу градова средње Далмације, између реке Цетине и Велебита. Не само на поменути простор, део хрватских племена се населио и у

Панонију и Илирик. Неки подаци, међутим, указују и на присуство Хрвата на простору на коме живе Словенци. Међу Хрватима најважнији савез образовао се у оно време између Цетине и Велебита. Савез је имао своју самоуправу и признавао је врховну власт Византије.

Образовање хрватске државе

У време образовања првих словенских држава у Европи се, насупрот Византији, уздигло Франачко царство Карла Великог. Хрвати, чији је центар био око града Нина, потпали су под његову власт. Она се тада сводила на право цара да потврђује избор домаћих кнезова, да му се плаћа данак и ратује на његовој страни. После Карлове смрти долази до уплитања у унутрашњу управу, што је изазвало отпор Хрвата и довело до устанка који је угушен 822. године. Услед слабљења франачке власти, Хрвати су успели да у IX веку образују своју прву државу. Оснивачем те државе сматра се кнез Трпимир. Уз његово име се 852. године први пут спомиње име Хрвата.

За време владавине Томислава тој држави је припојена Посавина до реке Драве. Временом су унутрашњи раздори слабили њену снагу, тако да није имала чиме да се супротстави све чешћим насртајима Угара (Мађара) који су 1097. успели да на планини Гвозду потуку хрватску војску и убију краља Петра Свачића. Пет година касније Хрвати су прихватили угарског краља Коломана, из династије Арпадовића, за свога краља и тиме ушли у државну заједницу са Угарском. У њој су остали до 1526. године, када су Турци у бици на Мохачком пољу уништили Угарску краљевину. Хрвати затим улазе у персоналну унију са Аустријом, бирајући наредне године у Цетинграду Фердинанда I Хабзбуршког за свога краља. Тако Хрвати, осим одређене самоуправе, од 1102. до 1918. године нису имали своје државе.

Личка жупа

Доласком под угарску власт, код Хрвата ишчежава племенски облик владавине. Постепено се уводи онакав феудални поредак какав је већ егзистирао у Угарској. Угарски владари су себе сматрали баштинским наследницима територије на којој живе Хрва-

ти. Новом административно-територијалном поделом формирају се у XII веку краљевске жупаније. Показало се, међутим, да те прве жупаније нису биле довољно ефикасне у време ратних дејстава, па су владари практиковали да истакнутим хрватским племићима дају веће феудалне поседе и да их на тај начин што више везују уз себе. Даровани племићи узимали су обавезу да својом војском обезбеђују властите поседе и земљу у целини, а тиме и власт краља. Тако су већи поседи, поред осталих, дати крбавским кнезовима Курјаковићима и личким Могоровићима.

У записима византијског цара Константина Профирогенета из X века помињу се старе родовске жупе. Он их набраја 11 на простору Далматинске Хрватске, међу којима су Личка, Крбавска и Оточка.

Личка жупа протезала се око горњег и средњег тока реке Лике, по којој је и добила име. Са северозапада и североистока окруживале су је жупе Бужани и Крбава, а са југа Хотуча. Стара Лика распала се од X—XII века на управна подручја Бужане, Бочаћ, Хотучу, Одорје и Подгорје. Та подручја су такође сачињавала жупе. Оваква подела остала је до 1527. године, када је Лика потпала под турску управу.

Лика и Крбава најпре су припадале кнезовима Карловића. О њиховим повластицама још и данас има података који се односе на Обровац од 2. 11. 1387. и каштел Почитељ од 20. 10. 1432. и 27. 10. 1451. године.

Освојени део Лике Турци су 1537. године укључили у Клишки санџак (округ). Након проширења освојених територија, касније су основали Крчки или Лички санџак који је ушао у састав новооснованог Босанског ејалета. Седиште Личког санџака било је у Книну и он је био подељен на нахије, односно управне општине.

ДЕО ДРУГИ

III. ДОСЕЉАВАЊЕ СРБА У ТУРСКИ ДЕО ЛИКЕ И ЊИХОВО ПРЕБЕГАВАЊЕ У АУСТРИЈУ

Положај раје у турском поретку

Досељавање Срба на личко подручје последица је експанзије Отоманске империје, крунисане освајањем Србије (1459), Босне (1463), Херцеговине (1481), Зете (1499) и других европских простора са хришћанском популацијом.

Турци су у освојене земље, примењујући себи својствене методе, доводили хришћанску рају из разних крајева Балканског полуострва и, обећавајући јој плодну земљу и друге повластице, а често и уз примену силе, насељавали у ратом проређене и опустошене пределе, са циљем да им обрађује земљу и брани освојена подручја. Од тако покренутог српског народа никла су нова насеља уз границу и стално била изложена опасностима како са аустријске, тако и са турске стране. Према томе, прва српска насеља у Лици дошла су са Турцима. А према Ивићу, прва вест о насељавању потиче из 1551. године.

Поробљене народе Турци су укључивали у свој војно-административни апарат, посебно у службе обезбеђења и друге помоћне редове. Представници раје (кнезови) сакупљали су порезе и обављали друге функције у интересу турске власти. Срби турски поданици, називани Власима, који су покретани из свог завичаја и насељавани у пограничне пределе, у већини нису били обична раја, већ су уживали извесне турске повластице: њима су додељивани земљишни поседи на које су, као и Турци, плаћали само харач, нису били подређивани агама и беговима нити су били обавезни на разне дажбине које су погађале обичну рају, кметове. Ка-

ко каже Р. М. Грујић¹ „то беху махом угледни и богати људи, лепо одевени и добро наоружани”. За додељену земљу и дате повластице, Срби и други поробљени народи имали су и обавезу да буду под оружјем и да у саставу турске војске иду у рат или на четовање (пљачкање) у хришћанске земље. У случају потребе и да оружјем бране Царевину, под чијом су влашћу живели преко 500 година.

Овом слоју исламизираних хришћана налагала су војничка правила да имају и специфичну организацију, сличну у редовној турској војсци. Тако су за подручје Санџака имали своје војводе и њима подређене старешине. У појединим градовима тај слој привилегованих хришћана називан је и мартолозима и често је сачињавао основу војничких посада. Они који су се посебно истицали у војним операцијама, чак су стицали и спахилуке и тако постајали, као и Турци, спахије, аге и бегови.

Мартолози су били обично организовани у јединице од по 10 људи; звали су их оде, а на њиховом челу биле су одабаше или буљубаше. Са две или више ода командовао је капетан и био потчињен турском аги. Мартолози су примали плату која је била незнатно опорезована. Осим исламизираних мартолога, извесно је да су у турској војсци били заступљени православци и католици, који нису били преведени на ислам, већ исповедали своју хришћанску веру. И они су на овакав и сличан начин били ангажовани у турским војним или паравојним формацијама и у условима релативне самосталности засноване на влашком статусу уживали привилегије које су у основи своју потврду налазиле кроз деловање Православне цркве по турским областима. Али, Турци су, када им је ишло добро у освојеним земљама, прибегавали ограничавању или чак укидању датих повластица, па је такво деловање турске управе имало за последицу пребегавање Срба на аустријску страну и окретање свог оружја против дојучерашњег господара.

Турско насељавање Срба по Лици и Крбави

Простором између горње и средње Уне и Велебита, у ствари Крбавом и већим делом Лике, Турци су готово без борбе овладали током 1527. и 1528. године. Од тада па све до 1689. — преко 160 година — то подручје је било под њиховом влашћу. Освајајући то

¹ Р. М. Грујић, *Айологија српског народа у Хрватској и Славонији* (репринт), Београд 1989, стр. 97.

подручје, Турци су затекли врло мало староседелачког становништва, јер се оно у већини разбежало, одведено је као робље или побијено за време ранијих упада турских одреда. Главнину своје војске Ибрахим паша је тада задржао на Удбини, коју је организовао као седиште освојеног подручја Лике и Крбаве.

Уважени професор Р. М. Грујић сматра да су „у освојене пусте области Турци одмах почели силом доводити своје старе поданике из разних српских крајева на Балкану”. А позивајући се на извештаје путописца Курипашића из 1530. године и још неке историјске податке, каже да се зна да су тада у пограничне крајеве Босне, Лике и Баније били насељени Срби чак од Београда и Смедерева, које су њихови турски господари, аге и бегови, силом доводили на пуста ненасељена земљишта, да им обрађују земљу и чувају стражу на Крајини.

Међутим, други извори говоре да су са довођењем својих поданика у те крајеве Турци почели двадесетак година након што су их освојили. Одуговлачење је настало из разлога што у датој ситуацији нису имали довољно свог муслиманског становништва које би било спремно на покретање у пограничне просторе Царства. Честим покретањем народ се исцрпљивао, па је требало доста времена за придобијање нових племена за такве подухвате. Осим тога, изгледа да Турци том делу Лике и Крбаве у почетку нису придавали неки већи значај. Вероватно зато што нису мислили да га задрже у свом поседу, јер им је сопствена популација била излагана честим и ефикасним нападима аустријских граничара и млетачких ускока.

Прво значајније насељавање Лике и Крбаве Турци су почели 1550. године, када су са динарског подручја и дела Херцеговине почели доводити лако покретљиве сточаре — Влахе и муслимане из Босне. Подлежући разним обећањима о додели добре земље и другим повластицама на освојеним подручјима, за ту се сеобу одлучило много народа — раје. Износи се да су у Лику и Крбаву приспеле на хиљаде сточарског становништва, са преко сто хиљада грла ситне и крупне стоке. Покретање народа у непознате области било је болно и тешко, јер су људи остављали домаћинства која су вековима стварали, а стизали су на пуста земљишта изложени разним искушењима и животним опасностима. Иза њих су остајале засејане њиве, обрађена поља и вртови, а стизали су на земљиште обрасло шумом, шипражјем и коровом. У новом завичају требало је стартовати из почетка и улагати много труда и

зноја ради стварања основних услова за опстанак у новој средини и простору. Осим ових и других изазова, досељеницима у Лиду и Крбаву се глава најчешће налазила у „торби“, јер су се њихова нова станишта налазила уз границу или ничију земљу и излагана нападима противничких снага. Након овога, досељавање Срба у турској режији настављено је у више наврата, а задња група дошла је са подручја Усоре, након пада Бихаћа у турске руке 1592. године.

Турци су досељени српски народ тада лоцирали махом у пограничне пределе удбинског подручја, Хотуче и јужне Лике: Ловинца, Радуча, Метка, Билаја, затим Рибника, Острвице, Сутпетера и Гребенара. Муслимане су распоређивали по градовима и околини, а Србе на земљу по унутрашњости пограничног појаса.

Учесталим четовањима и пљачкашким походима, граничари Сењске капетаније и ускочке групе осетно су успоравале консолидацију турског поретка у северном делу Лике. У намери да ојачају и тај појас и неутралишу аустријске активности из Гацког поља и Подгорја, Турци су се определили за организовано насељавање личко-крбавског простора.

За разлику од првог насељавања у коме је, како рекосмо, већину чинило српско динарско сточарско становништво, овом приликом је спроведена организована аграрна колонизација. У маси од око 5000 досељеника сада је већину имала муслиманска популација и њоме је насељен цео простор средње Лике. Муслимани су добили најплоднија земљишта у близини обновљених утврђења личких и бушких феудалаца у које су Турци већ раније били увели сталне војне посаде, док је сточарско становништво и овом приликом већином било распоређено у пограничне зоне које пре тога Турци, из већ познатих разлога, нису насељавали.²

Међу овим новим муслиманским досељеницима било је ратара, нешто занатлија, трговаца, чиновника и војних лица која су се за време вршења војне службе истакла и као награду стекла одговарајуће земљишне поседе. Том сеобом приспели су и турски племићки родови из којих су се временом развили крупни земљопоседници, који ће за наредних 100 година играти значајну улогу на подручју турске Лике.

Ово турско насељавање Лике и Крбаве обављено је између 1576. и 1586. године, у ком раздобљу је Турцима пошло од руке да

² Дане Пејновић, *Средња Лика, Социјално географска трансформација*, Гостивац 1985, стр. 48.

са својим поданицима населе сваки педаљ личког плодног земљишта, да подигну нова насеља, изграде трговишта и цело подручје испарцелишу у земљишне поседе.

Овом приликом је у Крбавском пољу поново насељена Подлапача, а на Личком Ловинац, Враник, Радуч, Медак, Рибник, Плоча, Барлете, оба Врепча и два града Могорића, а испод Велебита Почитељ, Дивосело, Нови и Смиљан, у Бужанима Широки Турањ (Широка Кула), Штитар и Перушић.

Прво аустријско сазнање о насељавању српске раје у турски део Лике и Крбаве потиче из априла 1580. године, када је сењски заповедник Себастиан Саки о томе обавестио надвојводу Карла и Ратни савет у Грацу. Аустријанцима није било по вољи насељавање Срба уз границу, па су убрзо затим пришли изради планова о њиховом протеривању са тог простора.

Надвојвода Карло, кога је цар Рудолф 1578. поставио за заповедника југозападне Хрватске, Славоније, Крањске, Корушке и Штајерске са седиштем у Грацу, наложио је крајишком команданту барону Ауершпергу да са расположивим снагама протера Србе из Лике. Међутим, Ауершпергов озбиљно припремљен поход на Лику морао је бити одложен због сењских ускока који су нападали и робили млетачке галије. Да би избегли конфликт са Млечанима, Аустријанци су ухапсили ускочке вође Матију и Ђуру Даничића због морског гусарства. Овај притисак на сењске ускоке, који су играли значајну улогу у одбрани приморске границе, није ишао у прилог покретању војске и против Турака.

У оквиру даљих припрема за упаде у турски део Лике, Ауершперг је поред својих граничара добио 2000 форинти, 100 стрелача и 200 католичких ускока, али до похода ипак није дошло, па су се Срби мирно настањивали и утврђивали по Лици, а аустријски погранични заповедници редовно су о томе обавештавали надвојводу Карла и Ратни савет у Грацу. План о протеривању Срба Ратни савет је дуже време сматрао актуелним и чекао повољну прилику за упаде у Лику. План је предвиђао да се врснији Срби мушкарци заробљавају и продају као робови на Малти, Сицилији и Крфу, а народ убија на лицу места. Касније је измењен у смислу да се избегава заробљавање већ убијање на лицу места. Прву акцију протеривања извео је 1583. сењски капетан Гаспар Раб са 200 Сењана и католичких ускока. Осим рутинских препада, Рабова експедиција је крајем августа те године напала и Острвицу поред Госпића и том приликом побила све српско становништво у ме-

сту и околини. Али на бојном пољу тада осташе 33 Рабова нападача и знатно већи број заробљених, међу којима и војвода Матија Даничић. После ових акција протеривање Срба је привремено обустављено. Не зна се из којих разлога, али не треба изгубити из вида Рабову изјаву који је, долазећи у Лику, приметио густо насељене Србе и својој команди јавио да ће се тешко моћи носити са личким Турцима.

Након обимних и дугих припрема, средином 1584. барон Ауершперг кренуо је с војском да протера Србе из Лике. Успео је да допре до града Стене, уништавајући све пред собом. Истовремено упаде у Лику је извршио и бан Ердеди и превео у Аустрију многе заробљенике, али ове акције нису биле довољно ефикасне да се Срби протерају из Лике. И Хрватски сабор се залагао за протеривање Срба. Он је 1585. донео закључак да се сваки Влах (Србин) који се ухвати у боју набије на колац. Оно што су се плашили да чине Турцима, Хрвати су чинили Србима, јер су се мање плашили одмазде за своју крволочност. А „отац Хрвата” Анте Старчевић се хвалио како тада Хрвати нису само вешали Србе, већ их још крајем XVI века живе пекли на ражњу. Он је о томе писао: „Вјешала за ову пасмину бијаху најстраховитија верста смрти. Било да Хрвати нису то знали, било да их је знао гњев преузети, они нису кривце вјешали: Сењани у Перушићу набише их на ражањ, па их испекоше...” Такву крволочност Хрвати испољише над Србима у Хрватској и 1941. године.

Пребегавање Срба на аустријску страну

Осамдесетих година XVI века Турци су завршили насељавање свога дела Лике Србима и Лика је тада постала етнички скоро искључиво српска. Насељавањем Лике Срби су дошли у близину аустријске границе и сваки час су у мањим групама прелазили на аустријску страну. Аустријанци су на крају схватили да би прихватање српске популације на својој територији доприносило одбрани земље од Турака па, уместо да Србе терају из Лике, сада почињу да их привлаче на своју страну.

Без обзира што је једном делу Срба који су у османлијској држави живели у повлашћеном положају било релативно добро, многи од њих нису могли да се помире са судбином да се боре на страни земље која им је уништила државу и да за њих проливају братску хришћанску крв. Осим тога, често ограничавање и укида-

ње датих повластица повећавало је одбојност и огорчење српске популације према османлијској управи и убрзавало напуштање њихових редова. Зато, сагледавајући свој положај, многи Срби доведени на просторе Лике и Крбаве већ у почетку, а нарочито пред крај XVI и почетком XVII века, почињу самоиницијативно или на позиве аустријских војних команданата, и понекад хрватских банова, да напуштају турске редове и прелазе на аустријску страну, окрећући своје оружје против османлијске државе која је у то време сву своју силу усмерила на средњу Европу.

Већина пребегавања Срба на аустријску страну била је унапред утаначена. На преговорима који су тим поводом вођени учествовали су крајишки официри и агенти, а са српске стране виђени људи као што су кнезови, харамбаше, свештеници и друга поузданија лица. Расправљало се и договарало колико ће породица прећи, време њиховог преласка, којим правцем, ко ће их сачекати и на ком месту, обавезе аустријске стране око прихватања, смештаја и др. У свакој прилици аустријски представници су Србима обећавали да у новој домовини неће бити кметови, да неће плаћати порез, да ће слободно исповедати веру и још много тога. Све се то обављало усмено, без писмене подлоге, па су се дата обећања касније лакше могла изигравати. Тако је маса хришћана из турског дела Лике и Крбаве прешла на територију Војне крајине и под аустријском командом, уз посебне услове, ангажована против заједничког непријатеља — Османлијске царевине.

О пребегавању Срба на аустријску страну Манојло Грбић каже:

„Наши прадедови пређоше овамо на озбиљне позиве царских генерала или хрватских банова и осталих великаша. Ови заповедници или великаши одлазили би или сами собом, или би слали своје поуздане људе међу српски народ ради договора о пресељавању на ове стране, а све кријући од Турака. Када би се договорили и када би уговорили и сам дан о прелазу преко међа, онда би свагда дочекала овдашња војска исељени народ, која би га бранила од турске поточи и од извесног покоља. Штавише, има примера где је наш народ и силом кренут са својих седишта под Турцима, па пресељен овамо. Пресељавања ова стајала су често крви и мртвих глава, када су Турци то потпазили или пристигли. Српски народ мамљен је усменим обећањима и писменим повластицама, где нам је и обећавано и на писмено подјамчавано да нећемо бити ничија раја ни кметови, већ да ћемо све оне земље које отмемо и одбранимо до Турака — добити као праву својину. Од тих од-

брањених земаља да нећемо плаћати: ни десетине ни других пореза, него да ће се нама редовно плаћати из царске благајне, што ћемо чувати међе од Турака.”

Из овог се недвосмислено види да Срби нису долазили на хрватска подручја силом оружја да им отимају земљу, већ су били позвани и у њу довођени од стране државних органа Аустрије да се под унапред утврђеним условима са њима одупиру османлијској најезди која је у то време све више угрожавала опстанак европске цивилизације.

Примери пребегавања и насељавања Срба у Крајини

На врбовању и довођењу Срба из турског дела Лике видну улогу је одиграла сењска крајишка команда. За обављање тога посла имала је на располагању пар стотина ускока који су повремено продирали у Лику и доводили мање скупине народа и насељавали га на сењском подручју.

Током 1584. године крајишки заповедник барон фон Ауершперг у два маха је упадао у Лику и уместо протеривања доводио је веће групе српског народа. И генерал Ленковић је 1600. године продро до Удбине и на своју територију одвео 325 српских душа и коначно их сместио у Гомирје. Крајишки генерал Кизл (Kiesel) и капетан Франкол годинама су упадали у Лику, одводили Србе и такође насељавали у Гомирје, затим Доње Моравице, Врбице и Каменско. Досељеним Србима цар је 1607. године издао диплому, у којој се поред осталог каже да су, као Срби „дошли на позив и по договору с царским пограничним капетанима и да их је дошло неколико хиљада са женама, децом и старима”.

Сењски капетан Гушић обавестио је надвојводу Максимилијана да је 3. априла 1609. године 100 Срба из 33 куће, са женама и децом, дошло из Рибника и моли да се ту настане, а 1. маја јавља генералу Обричану да је пре два дана опет из Рибника дошао народ из 30—35 кућа, што укупно чини 550 душа. Гушић је изјахао да их види и каже: „Тамо сам их видео, људи су врло добро одјевени и богати су благом и свијем осталијем”. Како М. Грбић каже: „Ова раја удари на свога бега у Рибнику због великијех намета; провали у град и убије пет турскијех делија, а бег једва жив утече, да тражи помоћ од паше босанскога. Стога народ прсне преко међе у Ћесаревину, те један део дође к Брлогу, а кнез Тепшић оде са 80 кућа српскијех у Подгорје код Бага. Много пак на-

рода оде у области Млетачке републике. Тада је силна турска раја побјегла из Лике испод Турака. Остали су само Турци по градовима.”³

Кад су Срби настањени око Новог одлучили да га опљачкају и запале, затим напусте домове и пребегну преко границе, крбавски кнезови су крајем 1610. послали попа да преговара са капетаном Гушићем о њиховом пресељавању на Гушић поље. О овој намери Гушић је обавестио надвојводу у Грацу, а овај цара у Бечу. Одговор је примљен 6. марта 1611, у коме се каже „да се не би пореметио мир с Турцима, не видим прилике да се прими понуда личко-крбавских кнезова. Ако би се кнезови сами опростили турског ропства, иселили овамо сами без суделовања од стране ћесарске, онда нека их насели надвојвода где нађе да је најзгодније”. За сеобу су била спремна 4 села, али то осујете Турци, па се исели само 12 породица из Подлапаче, које се такође сместише код Брлога. За народ из остала 3 села надвојвода не даде одобрење. Касније је пребегло још 50 српских породица и оне су се распоредиле по Брлошком пољу.

На брињско подручје доселили су се 1638. године Срби из Козјана, Чанка, Корјена, Подкорјена, Косе и Јанче. Прихватила их је једна чета приморских граничара на Корјену. Прво је дошло 13 породица, а затим још 13.

Срби са Кореничког поља, које су Турци 1592. довели из Усоре, повели су 1642. године разговоре са сењским капетаном Албертом Херберштајном (Albert Herberstein) ради пресељења на аустријско гранично подручје. Било их је око 100 домова и чинили су снажну народну скупину. У извештају из 1642. капетан за тај српски народ каже: „Ове Усорце хвале ми са свих страна моји стари граничари, што су под мојом управом, и веле да су то витешки најпоштенији људи између свијех Крајишника, што их је под Турцима”.⁴ Међутим, карловачки генерал Вук Крсто Франкопан противио се овом досељавању, наводно зато што тај народ нема где да се смести. Прави разлог је у ствари био у томе што ови Срби нису хтели да се населе као кметови по грофовским имањима. Зато се ово пресељавање отегло све до 1658. године када је гроф Ђуро Франкопан извео 5000 душа са крајишком војском. Један део тих Срба пробио се до Оточца и разместио око реке Гацке. Други део избио је на Карловац и зауставио се на Каменском са

³ Манојло Грбић, *Карловачко владичанство*, репринт, Топуско 1990, стр. 1/64.

⁴ Манојло Грбић, исто, стр. 1/67.

својим војводом Манојлом Мандићем који је, како пише Манојло Грбић, „посјекао својом руком двадесет четири Турчина”. Гроф Ауершперг био је предложио да се ови Срби сместе у Плашком. Међутим, цар Леополд је 27. јула 1659. одлучио да се ови коренички Срби населе око Оточца „у Приморској крајини, на Гацком пољу”, јер да ту има доста плодне земље која се не може обрађивати пошто није заштићена од Турака. Насељавање је обављено до пролећа 1660. када је гроф Петар Франкопан јавио Ратном савету у Грацу да је населио Србе у посебном котару у околини Оточца, а који се звао „Велички котар”. Крајишка комисија дала је Србима земљу у Компољу, Ораовцу, Понору, Хуму, Подхуму, Залужници, Дољанима, Брезовцу, Старом Селу, Шкарама и Главацама. Источни део ових села звао се Вилићи, па су тако и ови Срби Усорчани често називани Вилићанима.

Преостале кореничке Србе Херберштајн је превео 1680. године и населио их у Плашки.

После насељавања Гацког поља и ојачавања положаја Срба граничара, негде 1672. године насељено је и Дабарско поље. Срби из турског дела Лике који су избегли са 90 породица добили су земљу у околини Дабра и Глибадола. Већи део вратио се између 1698. и 1702. године у Равне котаре, Лику и Крбаву, док је у Дабарском пољу остало само тридесетак кућа.

Осим поменутих сеоба, крајишки официри превели су из Турске релативно велик број породица. Тако нпр. 1637. Гашпар Франкопан и Петар Зрињски запалили су турску тврђаву у Бабин Потоку и продрли војском до Личког Петрова Села и близу Бихаћа и том приликом заробили и превели на аустријску страну велик број српских породица. Побили су све који су се одупирали.

Ради даљег довођења Срба из турског дела Лике и Крбаве, генерал Херберштајн је средином 1685. године извршио два снажна напада: први на Крбаву, а други на Лику. Нападнута подручја тешко су опљачкана и на крајишко подручје доведено је много српског народа који је био спреман да се насели на аустријској страни границе и сврста међу граничаре. Први напад извршен је на Буних кога је држала турска посада. Она се предала, јер су граничари прихватили услов да се повуче у Бихаћ који је припадао Турској. За време окршаја око Буниха на аустријску страну прешло је 100 српских породица које су привремено смештене на Брињском пољу. Други Херберштајнов поход на турски део Лике одиграо се у јуну 1685. године. Нападнуте су две турске тврђаве између Перушића и Врепца. Разрушени су и опљачкани Гребенар и Рибник,

затим подграђа Новог, Рибника, Врепча, Билаја и Новог Перушића. Херберштајн, сав срећан, извештавао је како је спалио 4000 личких кућа, отео више хиљада грла стоке, много жита и др. Из нападнутих и опљачканих села граничарима је пришло 100 српских породица. И оне су привремено биле смештене у Гацком пољу. Тако се после ових упада у турски део Лике на Гацком пољу нашло 180 српских породица, са 1450 чељади. Све ове породице касније су расељаване по пустим пограничним пределима. У села из којих су избегле ове породице Турци су поново насељавали нове групе хришћана или муслимана.

Лички Срби су пребегавали и одвођени у млетачку Далмацију. Тако на пример, за време Кандијског рата (1645—69) Петар Смиљанић, отац Илије Смиљанића, чувеног јунака из народних песама, превео је из Пишаћа у Далмацију велику групу Срба, чији се потомци и данас могу тамо наћи. Неки подаци указују да је под млетачку власт у то доба прешло око 28.000 људи. Неке од тих породица промениле су веру, па се данас са истим презименима могу наћи и православни и католици.

Део српских породица које су се у 17. веку пребациле у аустријски део Лике и Горски котар касније су се преселиле у Белу крајину и тамо се утопиле у Словенце. И данас се могу тамо наћи српска племена као што су Бабићи, Бобићи, Браковићи, Грбићи, Илићи, Јанковићи, Југовићи, Коларићи, Кончари, Лахи (Влахи), Лончарићи, Марковићи, Медићи, Милошевићи, Немањићи, Николићи, Облаци, Петровићи, Раци, Радишићи, Рајићи, Станише, Стојићи, Турки, Видовићи, Витковићи, Вучинићи, Вучковићи и др.

IV. ПОКАТОЛИЧАВАЊЕ СРБА У ЛИЦИ

Срби граничари у Лици су, поред социјалних и других невоља, морали да се одупиру и Римокатоличкој цркви која је преко Сењске бискупије тежила да их у форми унијаћења преведе у католичку веру, да би и од нових верника осигурала десетину од уroda и друге дажбине које је у то време убирала од својих верника. Као што ћемо видети, Срби или како су их тада називали „Власи-шизматичи” упорно су се одупирали том новом злу.

Преверавање је интензивније почело 1689, када су Лика и Крбава поново ушле у састав Хабзбуршке монархије. Не оклевајући тада ни часа, католичко свештенство, уз подршку Ратног савета у Грацу, пожурило је да личко-крбавске Србе, који су се ту затекли као турска раја или касније насељени од стране крајишке управе, преведу у своју веру. При томе је користило различита средства и себи својствене методе, делујући временом опрезно и са пуно пажње, а некад и са претњом, не устручавајући се и од употребе силе.

Прва етапа на плану покатоличавања Срба била је унија, што је било замишљено да православни народ задржи своје верске обреде, али да римског папу призна за свог верског поглавара. Осим овог, примењивао се и непосредни метод када су новопридошли Срби у Лику присиљавани да одмах прихвате католичку веру и њене обреде. У крајевима у којима су власти забрањивале свештеницима да се населе и буду уз српски народ, налазили су се православни верници који су се обраћали католичким поповима јер се нису усуђивали да своје мртве сахрањују без опела, да децу држе некрштену, веренике невенчане и сл. У таквим случајевима они су неопажено прихватили католичку веру.

Као основ прозелитизма, католичка јерархија је узела Декларацију о унији усвојену 1439. у Фиренци која је, поред осталог,

садржавала и ставове да „Света римска црква верује да они који не припадају католичкој цркви, не само незнабошци него Јудеји, јеретици и шизматици, не могу ући у царство небеско, него ће сви поћи у вечни огањ који је спремљен за ђаволе и њихове анђеле, ако се пред смрт не окрену католичкој цркви”. Иако је интенција Декларације била да католици у своје стадо поврате протестанте, хрватски бискупи и племство пожурили су да њене одредбе примењују и на православне Србе у циљу да их сједине са Римском црквом.

Трећег марта 1691. године цар Леополд је Личку и Крбавску жупанију подвео под Сењску бискупију, на чијем челу је био Себастијан Главинић (1690—1700). Потврђујући привилегије из 1690. године, Леополд је њихову важност проширио и на Србе у Хрватској, па тиме и у Лици и Крбави. Те привилегије су се у основи односиле на слободу деловања Српске православне цркве под римокатоличанском аустријском влашћу. Позивајући се на њих установљена је Карловачка епархија, тако да је делатност СПЦ и на подручју Хрватске била заснована на највишем правном акту Хабзбуршке монархије.

Иако је Србима од стране цара гарантована слобода вероисповести и црквена аутономија, ни хрватски ни угарски сталежи нису се тога држали, јер се на другом колосеку водила политика да се Срби „шизматички” приведу Римској цркви, чега су ови сталежи потпуно били свесни.

У време Бечког рата ојачали су елементи црквене организације, коју су Срби преносили у пограничне крајеве аустријске државе. Тада је, поред нижег свештенства, и митрополит Атанасије Љубојевић прешао на аустријску страну и сместио се у Метку. То није било по вољи сењском бискупу Главинићу и касније Брајковићу да на њиховом подручју делује „шизматички” владика, па је Брајковић са архиђаконом Марком Месићем¹ успео да га протера из Метка и тако појача притисак на православне вернике да прилазе Римској цркви. Патријарх Арсеније Чарнојевић издејствовао

¹ Марко Месић, рођен 1640, био је католички жупник у Брињу. Бискуп Главинић га 1678. именовао за архиђакона и каноника Сењског капитола. Од 1689. био је повереник и војни капелан код генерала Херберштајна. Као бискупов викар одређивао је парохије свештеницима обеју цркава у Лици и Крбави и изрицао им казне. Учествовао је у ослобођењу Лике од Турака, након чега је покатоличио муслимане (Турке) из Перушића, Новог, Билаја, Рибника, Широке Куле, Буниха и других места, који 1689. године нису прихватили повлачење у Босну са турском војском. За ширење католичанства покрштавањем православних верника и муслимана, папа га је 1692. именовао апостолским делегатом за Лику и Крбаву.

је код цара у Бечу да 1696. године потврди Љубојевићев избор за епископа у Карловачкој и Банској крајини, али без обзира на ову потврду Брајковић и Месић нису толерисали његов повратак у Лику и Крбаву. У два маха (1700. и 1703) протерали су га из Метка, оптужујући га за носиоца немира у тим крајевима.

Римски бискупи и државна управа прибегавали су разним методама унијаћења православног народа по Лици. Основни метод је био да за унију придобију више и ниже православно свештенство, па да као помоћници (викари) католичких бискупа и попова то обављају под њиховим надзором. За прихватање уније биле су предвиђене разне стимулације, па се сматрало да ће се тако постићи најоптималнији резултати на преобраћању Срба у римску веру. Католичком клеру пошло је за руком да успостави своје унијатске владичанство (у манастиру Марчи), у коме се изређало 10 поунијаћених владика. О деловању неких од њих у корист Римске цркве речено је нешто више у описивању Метка.

Католичко свештенство није прихватало да на њиховом подручју делују „шизматичке” владике, па су у проверавању били нарочито ревносни и бескомпромисни. Бечки двор и кругови око цара доследно су спроводили политику Рима, јер су им циљеви у односу на православље били исти: привести га Римокатоличкој цркви. Али су притом морали водити рачуна и о државним интересима. Зато су смишљено дозирали и темпирали активности покатоличавања, водећи рачуна о улози Срба граничара на бојном пољу и спољним реперкусијама, о чему католичка јерархија није мислила, већ се залагала за ефикасније деловање. За разлику од Беча, Ратни савет у Грацу увек је стајао уз клер и пружао му сваку помоћ у његовим акцијама.

Став државе према православној цркви увек је зависио од ситуације на ратиштима. Пошто су Срби у Монархији прихваћени као граничари и ванредно добри ратници, безбедност земље зависила је у великој мери од њих, па када је она била угрожена онда се попуштало и привилегије више поштовале и обратно. Другим речима, ако би рат са Турцима био у току или претила непосредна ратна опасност, онда би покатоличавање било сведено на најмању меру или привремено обустављано, јер су им српски ратници били неопходни. Свакако да би сукобљавање с њима слабило безбедност земље, па су то избегавали. Чим би, међутим, опасност прошла, мере прозелитизма поново би ступале у дејство и оне би бивале све жешће и безобзирније уколико би опасност била удаљенија или мање вероватна. На пример, када је 1716. године

отпочео рат са Турцима, Двор даје инструкцију карловачком генералу Рабати, окорелом србождеру, да ублажи верски притисак на Србе. Али, када се рат завршио, притисак је настављен и, поред осталог, уведена обавеза Србима да славе главне католичке празнике, да владике не могу обилазити своје парохије без претходног одобрења управне власти и др. Изгледа да је сваки рат био спас за Србе. Тако је било и када је царица Марија Терезија ушла у рат са Фридрихом Великим, кад јој је опет требало јунаштво Срба на бојиштима. Она није прихватила антисрпске захтеве хрватског и угарског клера и племства, већ је потврдила српске привилегије претходних царева, а које су у пракси ређе налазиле своју примену. Оцењујући да је безбедност земље прима суга, царица се није усудила да дозволи да Срби граничари постану кметови, нити да се грубо преводе у римокатоличку веру, иако је интимно била за то и осећала се највећом католикињом Монархије.

Тамо где је српски народ живео у већим групама, у додиру са својим свештеницима и црквом, лакше се одољевало притисцима унијаћења, док су мање групе и изоловани појединци лакше подлегали томе злу. Где није било цркава и свештеника, Србе су одводили у католичке цркве, где су учили веронауку и суделовали у црквеним манифестацијама. Тако су без принуде, полако и не приметно прелазили у католичанство. У римску веру прелазили су и поједини Срби који су стицали државна звања, одликовања и унапређења. Они су то могли постићи само под условом да се одрекну своје вере. Не треба се томе чудити, јер Срби само зато што су православни два века нису имали право напредовања у више чинове и звања. Тек је Марија Терезија прекинула ту праксу и омогућила им да долазе до највиших војних чиновна.

Сењски бискупи ригорозно су следили, разрађивали и допуњавали политику Рима да би личко-крбавске Србе привели унији и римокатоличкој вери. Бискуп Брајковић се на том плану неуморно залагао за увођење посебних привилегија православним свештеницима који прихвате унију, сматрајући то једним од најефикаснијих средстава на плану проверавања. Овај бискуп много је зноја испустио на изради свога програма покатоличавања у Лици. Завршио га је 1703. године и у њему је, поред осталог, стајало:

— да га „шизматички” владика призна за свог званичног старешину, а ако то не би учинио да му се забрани долазак у дијецезу;

— да „влашки” свештеници само пред њим полажу заклетву, да их он потврђује и да подлежу његовом бискупском суду;

— да се православни свештеници који шире „шизматичко” учење лишавају слободе и царских привилегија;

— да му православни верници дају десетину од уroda са земље;

— да се у Сењу отвори семинар за „влашке” синове, преко којих би се успешније вршила унија;

— да се коморској управи у Лици и Крбави нареди да при подели земље, одређивању плата и одмеравању повластица даје предност католицима;

— да се забрани капетанима да помажу православне и да се обавезу на пружање помоћи бискупима за добро католичке цркве, што би у датим ситуацијама био најбољи начин да „шизматички” буду приведени унији и католичкој цркви.

Бискуп Брајковић жешће је од свог претходника Главинића прогонио владику Љубојевића са подручја своје бискупије и стално је тражио нове начине за превођење личног православног народа у римску веру без претходне уније.

Историчари су записали да ни после потврде цара Леополда I српске привилегије од 1690. нису биле обнародоване, што је дало повода католичком клеру и крајишкој управи да се према Србима односе као да оне и не постоје. Када је на челу Сењске бискупије био гроф Адам Раткај, који се сматра једним од највећих противника православља, на челу Карловачког генералата био је гроф Јосип Рабата, изучени језуита у мржњи на „шизматике”. Обојица су се обрушавали на православне Србе у Лици и Крбави, а за извршиоца уније и покатоличавања имали су архиђакон Месића и капуцинере доведене са Ријеке. Они су 1710. године у Карлобагу подигли свој самостан и одатле се разилазили по својој бискупији да Србе обраћају Римској цркви. Смењујући се по Лици, ти католички пропагатори своје станице имали су у Перушићу и Кањижи поред Госпића, где им је касније и самостан подигнут. Емисари су били потпомогнути од стране Римске конгрегације за пропаганду вере, а од 1746. године Сењска бискупија давала им је по 1004 форинте годишње.

У време турске владавине, у личким и крбавским селима није било католичког становништва. Оно се јавило тек покрштавањем муслимана, а што је уследило напуштањем овог простора од стране Турака 1689. године. Тада је у католичку веру у селима Билају, Будаку, Бунићу, Новом, Перушићу, Рибнику и Широкој Кули преведено 1700 муслимана, а неколико њихових џамија претворено је у католичке цркве. Католички архиђакон Марко Месић био

је носилац покрштавања. Покрштени муслимани тако постају први припадници римокатоличке цркве у Лици и Крбави и почињу се називати Хрватима. Истовремено се у Лику и Крбаву врши насељавање Влаха католика названих Буњевцима, Крањаца и незнатног броја Хрвата, чиме се повећала католичка популација на тлу Лике и Крбаве, посебно у северозападном делу Лике. Статистика је забележила да је 1835. године у Личкој регименти било 30 православних и 21 католичка црква.

У попису становништва и земљишта у Лици и Крбави обављеном 1712. године од стране органа управе Карловачког генералитета, изнети су подаци да су на том простору тада живела 26.503 становника. Међу њима је било 20.500 Срба православне вере и 6.003 римокатоличке.

Искључиво Срби су живели у Дивоселу 612, Грачацу 1940, Метку 1160, Могорићу 715, Острвици 418, Плочи 552, Почитељу 504, Попини 1575, Радучу 775, Широкој Кули 695, Врепцу 855 и Зрмањи 1648, а у Крбави: у Јошану 621, Кореници 1813, Мазину 527, Мекињару 632, Пећанима 148, Пишаћу 602, Средњој Гори 460, Висућу 633, Комићу 386 и Мутилићу 327.

Католичку већину имали су само Ловинац, Перушић и Удбина.

Раткај је на почетку свога бискуповања, док су Лика и Крбава биле ван Војне крајине, приморао Србе на десетину од прихода са земље и успео је да многе од њих непосредно преведе у католичанство. После смрти владике Атанасија Љубојевића (1712) хајка на православне вернике и цркву бивала је све жешћа. И бискуп и генерал нису бирали средства да остваре давнашњу жељу, да Хрватска постане искључиво католичка. У том циљу у Лику се шаље унијатски епископ Рафаило Марковић из манастира Марче и почиње приморавање народа да га призна за владика. Личани га не прихватају и остају уз своје свештенике. Ради поспешивања привођења Римској цркви, бискуп Раткај и поунијаћени Марковић у Лику су довели капуцинера Казимира као специјалног мисионара. Уз претњу и употребу силе, „душебрижници” су успели да поримокатоличке делове српских породица у Лици, као што су Аџије, Будисављевићи, Дошени, Мандићи, Павловићи, Петровићи, Радошевићи, Старчевићи, Вукелићи, Вуковићи, Вуксани, Узелци и др. Католичка јерархија и крајишка управа користили су сваку смрт српских владика да после њих православном народу наметну поунијаћене послушнике. Тако су на место умрлог владике Данила Љуботине 1739. године довели за владика поунијаћеног Теофи-

ла Пашића и поставили га за епископа свих православних од Драве до Јадранског мора. И њега не прихватише ни свештеници ни народ, а у Метку 1741. године на њега пуцаше из кубуре.

Прозелитизмом су била посебно захватана и српска деца и то на тај начин што су ону из мешовитих бракова крстили у католичким црквама, па су тако постајала Хрвати. Да би се избегло однарођавање Срба тим методом, православни свештеници су се супротстављали закључивању мешовитих бракова. И како виде-смо, католичка машинерија је *de facto* увела забрану српским владицама да обилазе парохije, а крајишки командант генерал Рабата узео је себи право да сам поставља православне свештенике по Лици и Крбави. Тако снажан притисак на превођењу Срба у римску веру вршен је све до 1781. године, када је цар Јосип II издао патент о верској толеранцији, тј. слободи вере у Хабзбуршкој монархији. Државни органи су, међутим, и надаље били поборници уније и унијатском свештенству обезбеђивали позамашна финансијска средства за деловање на том плану.

Без обзира на уложени труд и утрошена средства, испоставило се да унијаћење није постигло резултате које је Римска курија очекивала. Како износи Адам Прибићевић у књижици *Насељавање Срба по Хрватској и Далмацији*: „У целој Хрватској било је 1890. године 10.640 унијата, од тога у Жумберку 7.139. И због тога је српски народ мучен 200 година. Но, Аустрија је такав рад, ту и на другим странама платила својом пропашћу”.

Прозелитизам је коначно престао тек после 1848. године, када је у Аустро-Угарској монархији заживела слобода вероисповести. Наступило је време када су се хрватски клер и племство морали уздржавати од гоњења православља. Ово и због Русије која је мотрила њихову активност и протествовала код Бечког двора. Иако су се поменути елементи, из страха од Беча и Пеште, тешка срца уздржавали од отворене масовне хајке, њихове жеље за преверавањем и уништавањем православних верника ни за тренутак нису биле напуштене. Бирао се само погодан моменат за акцију, а он је наступио 1941. године када је Хитлер Хрватима дао државу.

V. КАРЛОВАЧКА ВОЈНА КРАЈИНА

Аустријанци су у XVI веку на простору Хрватске образовали Војну крајину. Радило се о одбрамбеном појасу према Турској, насељеном претежно Србима, које је Бечки двор као граничаре и професионалне војнике лишио феудалних обавеза и обезбедио им живот у традиционалним кућним задругама у накнаду за војне услуге.

Војна крајина је била једна од најужорнијих установа Монархије и представљала је њен „сигурносни бедем насупрот Османлијском царству у Европи — Турској”. Основни циљ те, до савршенства уређене, установе заснивао се првенствено на очувању безбедности унутрашњих аустријских покрајина Корушке, Штајерске и Крањске, њихове популације и имовине. Осим тога ова институција је играла важну улогу у спречавању продора куге са Истока, која је у оно време представљала несагледиву опасност по опстанак европске цивилизације¹.

Основно начело крајишке организације, без сумње, почивало је на војнику и сељаку у једној особи, јер тако схваћен Крајишник био је чврсто везан за земљу и тло, вичан оружју и увек спреман да се бори против Турака, а касније и других формација које би се нашле у конфронтацији са Аустријском царевином.

Крајишник је увек био мобилан, снажан и храбар војник — чувар сопственог огњишта. Није подносио потчињеност феудалцу, већ је био слободан корисник и власник земље коју су му додељивали његови господари, уз обавезу да их брани од непријатеља. Обавезу је имао само према земаљском господару и војним старешинама. Тако стечени статус Крајишник је с муком бранио,

¹ Ф. Ј. Фрас, *Топографија Војне крајине*, Загреб 1835, стр. 31.

Србин граничар пешадинац

будући да су хрватски феудалци у свакој прилици настојали да га потчине и учине себи зависним.

Устројство Крајине је било у функцији турске опасности. Како је она расла или опадала, тако се и устројство мењало. За 450 година постојања, Крајина се од капетанија (прву је основао угарски краљ Матија Корвин 1469. године) временом трансформисала у оперативне формације — регименте (пуковније) које су биле стациониране на простору од Јадранског мора, па све до Карпата у Румунији.

Зачеши Крајине

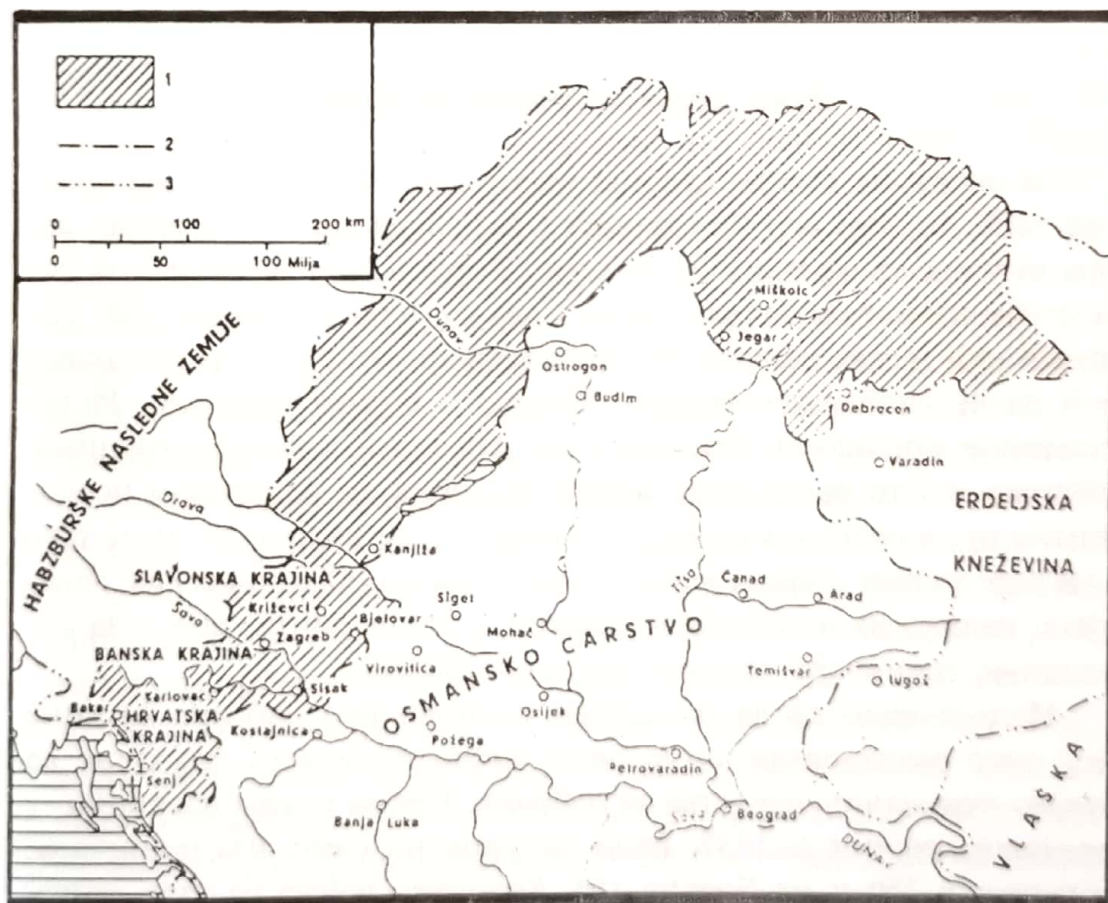
Сматра се да је Крајина почела да заживљује још 1435. године, у време када је угарскохрватски краљ Сигисмунд Луксембуршки почео да предузима мере око одбране Угарске у пограничним пределима према Босни и Венецији. Ефикаснијом одбраном краљ је покушао да спречи учестале и све разорније продоре Турака у

Угарску, Славонију и Хрватску и тиме онемогући уништавања, пљачку и одвођење народа у ропство. Краљ Матија Корвин 1463. године појачава постојећи систем одбране, посебно на простору Угарске и Славоније и у том склопу оснива Сењску капетанију.

У оно време се одбрана Аустријског царства од турских провала организовала на себи својствен начин, онако како је то било могуће у феудалном поретку у коме је претежан број феудалаца превасходно мислио о заштити својих поседа, а свест о одбрани земље у целини остајала је у другом плану. Зато нису били ретки случајеви феудалаца да пропуштају пролаз турских одреда преко својих поседа, само да би их оставили на миру, да са Турцима тргују, снабдевају им војску храном и др.

Пред крај XV века термин граница, касније крајина, означавао је слабо ефикасан систем племићких поседа, са утврђеним

ОСТАЦИ ХРВАТСКЕ И УГАРСКЕ У ДОБА ТУРСКИХ ОСВАЈАЊА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XVI ВЕКА

1. Територија Хрватске и Угарске; 2. Граница Војне крајине и хабзбуршког дела Угарске; 3. Граница млетачких поседа са Турском

градовима који су подизани уз границу са Турском. У почетку је одбрана границе била у надлежности бана, али је аустријски утицај постајао све доминантнији јер део Хрватске који нису освојили Турци није располагао потребним људством и материјалним средствима да би се супротставио далеко јачим и боље организованим турским снагама.

После пораза хрватске војске на Крбавском пољу 1493. године Турци су све више угрожавали аустријске земље, а посебно унутрашње покрајине Штајерску, Крањску и Корушку, које су биле у поседу самог цара.

Турски притисак био је нарочито интензиван 1526. године, када је пала Крбава, а наредне године Лика. Тиме је успостављена нова граница између две царевине. Она се протезала од Велебита, поред врела реке Гацке, ка Плитвицама и даље реком Кораном. Уз границу се образовао узан простор са објектима који су у оно време коришћени за одбрану земље. Приложена карта илуструје куда су се протезале границе у другој половини XVI века.

Даљи развој и уређење Крајине

За оснивача Војних крајина узима се надвојвода, затим краљ, а од 1558. године цар Фердинанд I Хабзбуршки. Још у време избора за угарског краља 1527. године, Фердинанд је обећао Хрватима да ће на потезу Јадран—река Сава са 1000 коњаника, 200 пешака и још неких резерви обезбеђивати границу од турских напада и да ће снабдевати градове храном и војном опремом. Истовремено је пришао организационом сређивању војске на граници. Хрватска је у то време била мала и немоћна, са одређеном персоналном аутономијом у оквиру Угарске. То се види и по томе што је на име ратног пореза једва успевала да од 3000 пореских обвезника, колико их је тада било, сакупи 1.500 форинти, док је за издржавање граничара требало више од 200.000.

Испоставило се да се цареви планови око одбране Крајине нису лако реализовали јер је било тешко приволети феудалце да одвајају позамашна средства за одбрану. Према неким изворима, у Хрватској крајини је 1537. било ангажовано само 400 граничара, Приморској 250 и на Бихаћу 154. Крајишка војска се тада састојала од староседелаца, немачких плаћеника (Knecht) и нешто пребеглих Срба са турске стране границе. Масовније пребегивање и

насељавање Срба уследило је касније и они су временом постали најбројнија војна и цивилна популација Крајине.

Како је време текло, турски препади и четовања по аустријској територији, упркос склопљеног мира у Адрианопољу, све више су узимали маха, па је настала ситуација налагала нове и адекватније мере на војном плану, у циљу да Крајина постане „грудобран о који ће се разбијати сви турски покушаји да преко Хрватске и Горње Аустрије продру на запад и северозапад и тако још више угрозе аустријске земље Крањску, Штајерску и Корушку”. У склопу ових мера, цар Рудолф II (1576—1612) у лето 1578. поверио је управу над Крајином свом стрицу, надвојводи Карлу II Штајерском и истовремено га именовао као одговорно лице пред двором за одбрану Царевине од Турака.² Према томе, коначном уређењу Војне крајине приступио је Карло II Штајерски.

Уређење Крајине на основу Брушких закључака

На заседању Унутрашње-аустријског сталешког сабора 1578. у Бруку на Мури (Bruck an der Mur), јер је у Грацу била куга, донети су важни закључци и препоруке на основу којих је Крајина преуређена и текући потенцијали прилагођени за ефикасније супротстављање турским војним формацијама уз границу. Најзначајнији потез овог заседања односио се на преношење врховне управе над Крајином на Дворско ратно веће у Грацу (Kriegshofrat in Graz). Оно је вршило управо до 1705. године, када је Крајина потпала под Дворски ратни савет (Министарство рата) у Бечу. Поред председника, у Ратном савету у Грацу била су заступљена три представника из Штајерске и по два из Крањске и Корушке. Тиме је Војна крајина дефинитивно по војним питањима била изузета из компетенција банске власти. Посебна пажња била је посвећена финансирању Крајине, па су све три покрајине укључене у обавезно подмиривање војних расхода: Штајерска је морала да даје 308.365, Корушка 145.617 и Крањска 94.222 флорена годишње. Тада је био израђен и програм обнављања и изградње јачег крајишког одбрамбеног система и за његово функционисање осигурана су одговарајућа финансијска средства, као и средства за изградњу, у оно време, најсигурније тврђаве у Карловцу. По свему судећи,

² *Die Chronik Oesterreich*, Wien 1984, стр. 198.

Брушким закључцима створен је основ за утемељење Војне крајине као редовне одбрамбене институције, која је функционисала до 1873. године када је развојачена. На образовање Војне крајине у Аустрији, Турска је 1580. одговорила оснивањем Босанског пашалука са седиштем у Бањалуци.

Карловачка тврђава

Карловачка тврђава завршена је 1583. године и добила је име Карлстадиум, на немачком Karlstadt, што је касније преведено у Карловац. Очигледно, име јој је дато у част надвојводе Карла II, каснијег аустријског цара, који је ову тврђаву утемељио на девет стотина глава оних Турака који су годину дана раније изгинули код Дубице.³ Карловачка тврђава преузела је највећи део терета на сузбијању турских војних активности, а који су раније носили на леђима жумберачки ускоци, у ствари Срби који су из турске Босне пребегли у Аустрију. Била је то снажна тврђава на ушћу Коране у Купу, која је успешно одолевала нападима, с обзиром на ванредно повољан географски положај, који је лично изабрао Карло II. Њену посаду је 1602. године сачињавало 700 коњаника и 1000 пешадицаца.

Карловац је 1579. године постао седиште команде Хрватске војне крајине, која се протезала од Сења до реке Купе. Одатле је 1630. године Крајином командовао и истовремено вршио акте цивилне власти Карловачки генералат, док је за подручје доњег Покупља, које се протезало од Карловца до Иванића, за одбрану од Турака био надлежан бан, па се тај део границе тада звао Банском крајином (*Banalia confinia*), а Славонска крајина, која се протезала од Иванића до Драве, названа је Вараждински генералат и његово седиште се налазило у Вараждину.

Од 1777. године Карловац је издвојен из администрације Војне крајине и постао слободан краљевски град и од тада је представљао главни трговачки центар.

Ужи део Лике и Крбаве је у то време, све до 1689. године био у саставу Турске царевине, па све оно што је речено о Крајини и Крајишницима односи се на остатке Хрватске који су тада били под аустријском влашћу.

³ *Историја српског народа*, Београд 1993, III/1, стр. 104.

Ослобођење Лике и Крбаве од Турака

Након савладане опсаде Беча 1683. године, Аустријанци су потисли Турке ка југу и одбацили преко Саве и Дунава. Пораз под Бечом и узмицање турске силе окуражили су и православне хришћане да се дигну на оружје и ослободе вековног турског ропства. Народ се прихватио оружја у Клишком и Личком санцаку, Посавини и другим крајевима, а посебно су устанци били масовни и жестоки на подручју северне Далмације, Лике и Крбаве који су били под турском влашћу. Далматинске устанике (Морлаке) предводили су Стојан Јанковић, Смољан Смиљанић и други, а личке десетак угледних људи, међу којима су предњачили Срби. На чело крбавских устаника ставио се Цвијо Кнежевић из Бунића, а након његове погибије вођство је преузео син Добривоје. Међу вођама спомиње се и Предоје Заклан, такође из Бунића. Устанак против Турака најпре је плануо у Србу, затим Ловинцу, Тепшићу и Пазариштима — у селима у којима су у то време претежно живели Срби. Хрватска популација је насељавана у поменута места након истеривања Турака.

Охрабрени турским поразом под Бечом 1683, Млечани су настојали да личко-крбавске Србе преселе на подручја под својом влашћу. Најпре су покушали да преко српских старешина са свога подручја (сердара) приволе личке и крбавске Србе са турске стране границе на сеобу. Већ у пролеће 1684. успели су да преселе 152 породице на подручје Обровца. Према Србима који су се опирали сеоби Морлаци су примењивали и силу. Приликом упада у Лику палили су читава села и тиме онемогућавали повратак пресељених породица. У акцијама пресељавања Срба нарочито се истицао Стојан Јанковић, познат из народне епске поезије. Извори наводе да је Јанковић 1685. превео из Лике и Крбаве у северну Далмацију 1687 православних породица.

Пустошењем Лике Млечани су тада имали за циљ да обезбеде Обровац, населе Равне котаре и истакну своје право на подвелебитски простор. То није било по вољи Аустријанцима, па су издали заповест команданту Карловачке крајине генералу Херберштајну да са Крајишницима провали у Лику. Овај је у јулу и септембру 1685. упао на то турско подручје и окупио се на утврђене позиције у Гребенару, Будаку, Широкој Кули, Новом и Рибнику. Према неким изворима побио је 300 Турака и 130 заробио. Тада је спаљено 1000 кућа и одагнато 4000 грла стоке. Херберштајн се хвалио са далёко већим билансом његових провала у Лику. Њего-

ви Крајишници су тада одвели у Аустрију 100 „влашких” породица и побили већину људи који су одбили да пођу са њима. Према изворима који су се позивали на места порекла расељених лица, долази се до закључка да се 1685. године из Лике и Крбаве у млетачку Далмацију преселило најмање 1687 православних породица. Римски извори, међутим, оперишу са цифром од 2.565 српских породица.

Турске снаге у Лици и Крбави биле су 1683. ослабљене повлачењем појединих посада ради ангажовања на опсади Беча, а остатак је био исцрпљен у честим окршајима са аустријским граничарима, који су упадали у разне крајеве Лике и Крбаве. Командант крајишке војске Херберштајн, у извештају цару Леополду из 1688. године навео је да не би човек веровао колико су Лика и Крбава савладане и наставља да „оно мало преосталих Турака једва да ће још зиму моћи опстати. Мање чете Крајишника стално су им на врату. Досад нисам хитао за заузимањем тврдых градова. Ако бог да, на пролеће све ће припасти Вашем величанству”.

Дефинитиван обрачун са турским посадама у Лици почео је у јуну 1689. године када је крајишка војска, потпомогнута устаницима, кренула на Турке. Прво је нападнут Нови, кога је бранила посада од 80 војника. Оцењујући да би њихов отпор био бесмислен, Турци су се предали 16. јуна, уз услов да им се одобри одлазак до Билаја на путу за Удбину. Два дана касније, 300 крајишких коњаника упутило се на Билај, чије се утврђење налазило на повећој литици са дебелим зидовима и брањено са посадом од 300 турских војника. Са предајом су одуговлачили, јер су били обавештени да се код Бихаћа окупљају њихове јединице за упад у Лику. На крају су прихватили услове предаје као и Нови и кренули ка Широкој Кули. Сазнавши да су се предали Нови и Билај, под истим условима то су учинили Рибник, Вребац, Гребенар и Широка Кула. Перушићки Турци били су се определили за борбу, али кад је генерал Возенхофен упозорио диздарева брата да ће га пробости сабљом, схватили су озбиљно и исте ноћи упутили се за Широку Кулу. Окупљени Турци одатле су спроведени за Удбину. Њена опсада трајала је 18 дана. Преживелој посади и њиховим породицама омогућено је да се повуку у Босну. Падом Удбине Лика и Крбава су се после 162 године ослободиле турске власти.

Шестогодишњи окршаји са Турцима оставили су иза себе несагледиву пустош: на сваком кораку налазили су се лешеве, попаљена села, уништен сточни фонд, запуштена поља, уништена средства за рад, жене без мужева, деца без отаца и друга број-

на сиротиња. Опустошене крајеве поново је населила хабзбуршка власт.

Ослобођена подручја Аустријски двор поделио је у жупаније и потчинио Комори, у ствари феудалцима којима су их, заједно са народом, давали у закуп. Становништво је у управним, судским и економским пословима било потчињено Комори, а само по војним питањима царским официрима. Од тада па све до 1712. године, када су Лика и Крбава ушле у састав Војне крајине, народ је био оптерећен редовном војном службом и обавезама које му је наметао феудални поредак. Укључивањем у Војну крајину отпале су кметовске обавезе, али су настале специфичне граничарске, које су трајале до 1881. године, дакле непуних 170 година. Преузимајући граничарске обавезе, људи су постали независни од феудалаца, али су за то мало слободе и шаку земље морали с пушком у руци да ратују на страни Аустријске царевине.

Отпор коморској управи

Од ослобођења до уласка у Војну крајину лички Срби прошли су трновит пут мукотрпног живота. Оно мало обрадиве земље коју су добили посредством Дворске коморе није могло дати ни приближно онолико прихода колико су захтевале потребе бројних породица. Неродне сушне године и оскудица обрадивог земљишта, поред бројних недаћа, приморавали су многе људе да траже хлеба ван свога завичаја. Житељи сиромашних села у то време прехрањивали су се од сточарства, државне провизације, полулегалне трговине сољу, киријашења, надничарења, шверца и др. Осим присутне немаштине, притискивале су их обавезе према феудалцима, држави и цркви. Свако је тражио своје, а свима се није могло удовољити, што је стварало незадовољство које се испољавало у разним облицима. Народ је особито тешко подносио одбојно и похлепно чиновништво, прекомерне глобе, злостављања и друге невоље које му је доносио коморски апарат. Осим тога, изражена суревњивост између војске и Коморе, затим свађе око земљишта, разбојништва, крађе, паљевине и још много тога, чинило је свакодневницу тешко подношљивом. Поред свих тих зала, лички Срби морали су се одупирати насртају католичког клера ради превођења у римску веру. Прозелитизам се осећао на сваком кораку.

Све је то наводило на побуне против стања у које их је довела крута коморска управа. Немајући другог излаза, Срби Лике,

Карловачког генералата, Плашког и Тржича повезали су се са оним из Равних котара и спремали на отворену буну због стављања Лике под коморску управу, а 13. маја 1696. године 300 коњаника и маса пешака прешли су Капелу и упали у Перушић, опљачкали насеље и покушали да побију покрштене Турке. Међутим, интервенција цару верних граничара спречила је њихову намеру. Услед претње да ће побити аустријске официре и прећи Млечанима или Турцима, Двор је одлучио да у Лику упути комисију која ће угушити побуну и учврстити границу. Тешко економско стање, посебно због оскудице испаше и обрадивог земљишта, и већ поменуте невоље, нису ишли у прилог стабилизације прилика већ, напротив, избијању нових немира и конфронтација са коморским управљачима. Често слане комисије у Лику нису успевале да обаве постављене задатке. Интересантан је извештај Дворског ратног савета из Граца цару, у коме се поред осталог каже да „скоро ниједан оберкапетан и капетан у Сењу и Оточцу није умро природном него насилном смрћу”.

Не могавши трпити претеране дажбине, глобе, кулуке, отимања, као и окрутност коморског апарата, побуњени Личани Хрвати, у садејству са Србима, убили су 1701. године грофа Антона Коронинија и барона Јакоба Рамбшисла. Бежећи пред устаницима обојица су се затворила у Рибничку цркву. Устаници су извалили црквена врата, посекли Рамбшисла, а у Коронинија испалили две пушке и сасекли га у комаде. Након убиства поменутих главешина, Комора је за управника Лике поставила барона Обербурга. И он је, по устоличењу 1703. године, наставио стилем својих претходника, па је под притиском капетана Добривоја Кнежевића, који се нашао на челу побуњених Срба, морао напустити Лику. Личани и Крбавци, притиснути сиромаштвом, теретима и безаконјем, надаље су свим силама настојали да се ослободе коморске власти и дођу под крајишку.

Честе буне у Лици и Крбави и Карловачкој крајини приморале су Двор да покрене истрагу на притужбе народа обеју вероисповести против коморске управе. У тим бурним временима, једна делегација састављена од угледних људи из Врепца, Могорића, Плоче, Радуча, Куле, Билаја, затим Коренице, Пишаћа, Буниха, Јошана, Висућа и других крбавских села дошла је 1709. године у Сењ и затражила интервенцију Беча да се Лика и Крбава прикључе Крајини. Септембра исте године, друга делегација српских општина, на челу са медачким попом Јованом, изјавила је пред дворском комисијом да Личани желе да буду у саставу Крајине јер

од Коморе, односно барона Обербурга „трпе велике неправде и силе”. Делегација је изнела детаље како је народ изложен отима-чинама и убиствима који се не могу описати, што ће их, ако их не прихвати Крајина, отерати у Турке или Латине. Овој акцији при-кључили су се и Хрвати уз обећање верности цару ако их обједи-ни са Крајином. И крајишка управа подржавала је тежње Личана, јер је очекивала да ће у том случају доћи до одличних ратника и тако ојачати свој борбени потенцијал на граници са Турском.

Лика и Крбава коначно у саставу Војне крајине

Захтев за прикључење Лике и Крбаве Војној крајини на крају је усвојила једна царска *ad hoc* комисија, па је 1712. та територија, која се под Турцима налазила 162 године, изузев лапачко-србског подручја, ушла у састав Карловачке војне крајине.

Укључивањем у Војну крајину, очекивања Личана и Крбавча-на нису се испуњавала јер, поред сиромаштва праћеног глађу, и даље су их притискивале глобе, скупоба соли, богаћење званични-ка на њихов рачун, преваре, принудни рад са коњима, уконачава-ње стране војске, обавеза ратовања ван завичаја, оскудица у ора-ницама и пашњацима, некоректно поступање органа власти, при-тисци да прелазе у католичку веру и др. Притиснути таквим и сличним недаћама, многи Срби су се 1715. одлучили на исељава-ње у Срем и Барању, а мање групе у Равне котаре, па и Турску, „јер им тамо бар вјеру не дирају”. Од Срба који су отишли у Срем и Барању мање групе су се дислоцирале у Русију и тамо основале своја насеља.

Масовно напуштање Лике и Крбаве забринуло је крајишку управу јер се тиме драстично смањивао број граничара, будући да је у неким породичним задругама тада било најмање четворица способних за граничарску службу, што је био основни разлог ради чега се она залагала да Лика постане крајишка.

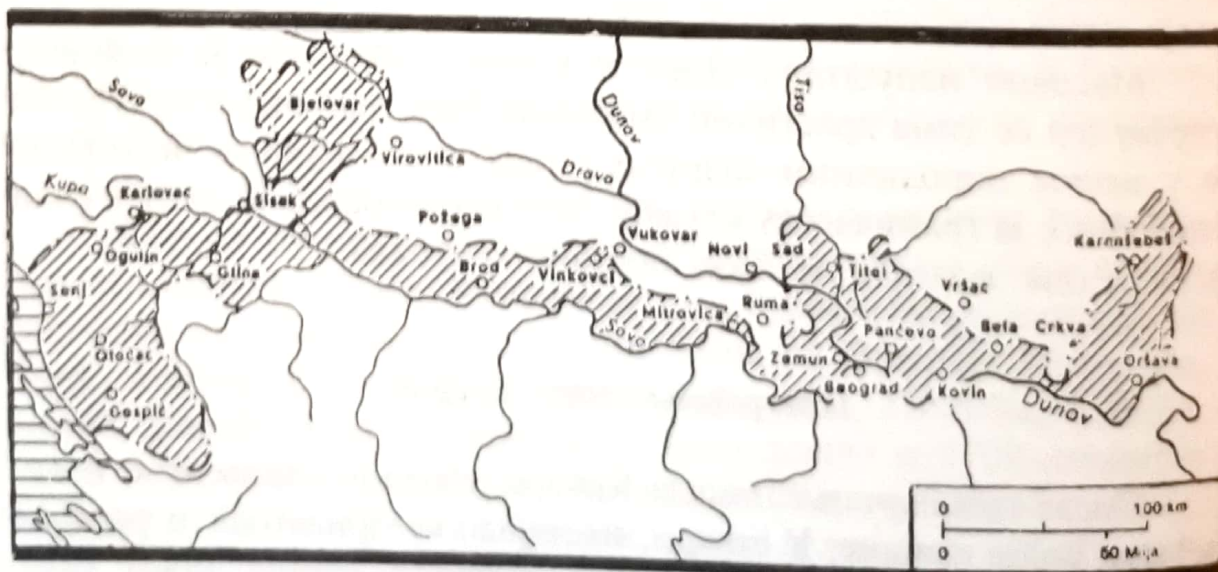
Преуређење Војне крајине

После прикључења Лике и Крбаве, убрзо је спроведено преу-ређење Војне крајине. У ствари, настојало се прилагодити управне и војне структуре догађајима који су следили. Наиме, после 1712. године уместо Личке и Крбавске жупаније основано је 11 капета-

нија са 26 посебних посада, а нешто касније и надкапетанија, којој је било потчињено 11 капетанија, 3 поркулабије (страже) и 2 кнежије. Капетани су, поред војних компетенција, имали и широка овлашћења у свим управно-судским стварима.

Крајишници нису били војска касарнског типа, већ нека врста народне милиције. Једни су обрађивали земљу и чували стоку, а други вршили војну граничарску службу. Они који су били у приправности, када би затребало, постајали би ратници, сврставајући се у јединице које би се упућивале на правце турских напада.

Како су се стицали одговарајући услови на ратиштима, аустријски врхови прилазили су новим реорганизацијама крајишке управе и њеног војног потенцијала. Карловачка крајина дефинитивно је уређена за време владавине цара Карла VI (годину дана по његовом ступању на престо, Лика и Крбава ушле су у састав Крајине). По Карлову налогу, нову организацију Крајине разрадио је принц Хилдбургхаузен између 1737. и 1751. године, а прихваћена је за време владавине царице Марије Терезије. По тој реорганизацији Крајишници су преименовани у регуларну војску, али у правима нису били са њом изједначени. На место војно-управних капетанија и надкапетаније уведене су регименте (пукови, пуковније) као оперативно тактичке јединице за борбена дејства и ван простора Војне крајине. Региментама су заповедали пуковници. Тада су на подручју Карловачке крајине, што ће рећи Лике, Баније и Горског котара образоване Личка, Оточка, Огулинска, Слуњска и две банске (Петрињска и Глинска) регименте. Оне су од 1798. означаване властитим бројевима, па се Личка по тој нумерацији звала „Kaiser Franz Josef Likanner Regiment No 1” и имала је седи-

Територија Војне крајине у XVIII веку

ште у Госпићу. Друга личка регимента имала је седиште у Оточцу итд. Дакле, новом организацијом Крајине уместо старих крајина дошле су нове регименте, уместо сеоских општина — војне компаније, уместо слободних сеоских баштина — царска лена, чиме се положај Крајишника у основи изменио на њихову штету.

Новине које су тада уведене односиле су се на дограђивање статуса војника Крајишника, увођење војне вежбе и војне дисциплине, затим на поделу оружја и кожне опреме, увођење војних униформи уместо уобичајене народне одеће и др. Командовање је почело на немачком језику, а командном кадру било је омогућено напредовање као у регуларним јединицама стајаће војске.

Према попису из 1830. Карловачка крајина имала је 233.900 становника: Личка регимента 62.279, Оточка 57.648, Огулинска 59.002, Слуњска 51.647, Општине Сењ 2.608 и Карлобаг 716. Православних Срба је било 120.505, католика 108.952 и унијата 4.443.

Униформа Крајишника

Ради одржавања војног обележја Крајине, новом организацијом усклађена је војно-крајишка одећа и то у смислу да би одго-

Граничари Војне крајине из 1742.
Аустријски официр, Словенац, Личанин, Банијац, Вараждинац,
Карловчанин

варала потребама војне службе и кућним приватним приликама Крајишника. Ранији бело-плави копорани, због своје лаке уочљивости, замењени су тамносивим. У истом смислу кожна опрема је замењена црном. Према томе, од сада је крајишки пешадинац носио калпак или чак (тврду војничку капу са кајишем испод браде), црну мараму око врата, бео прслук, копоран (кабаницу) од тамносивог сукна какву је носила пешадија стајаће војске, плаве угарске панталоне и опанке, а касније црне ципеле. Униформе појединих регименти Карловачке крајине разликовале су се по боји трака, оковратника и дугмади.

Крајишке регименте носиле су исто оружје каквим је била опремљена стајаћа војска.

Овом реорганизацијом Аустријски двор је добио 50.000 ванредно храбрих и цару оданих крајишких војника, који су у саставу регуларних трупа учествовали и у многим биткама ван Крајине. Њоме је Војна крајина изгубила значај искључиво одбрамбеног појаса Аустрије према Турској и постала резервоар јефтине војске коју је Двор ангажовао по многим европским ратиштима.

Свака регимента делила се на 12 компанија (чета) и још неких пратећих јединица. Компаније су биле стациониране по разним местима и представљале компактне целине како у стратешком, тако и у географском погледу. Регименте су замениле крајишке самоуправне општине, на којима је пре њиховог образовања почивала организација друштвено-политичког живота и одбрамбеног система.

Личка регимента

На основу пописа из 1830. године Личка регимента (пуковнија) обухватала је 104 насеља са 6.309 кућа и 62.279 становника. Срба је било 41.022, а Хрвата скоро дупло мање (21.257). У свакој српској крајишкој кући живело је скоро по 10 чељади.

Седиште регименте налазило се у Госпићу, који је 1835. имао 184 куће са 1070 становника. Већину становништва чинили су католици. Било их је 934, а православних 36. Католици су верске обреде исповедали у цркви саграђеној 1781, док је православна црква подигнута 1785. године.

Свака компанија имала је свој број и то по следећем редоследу:

- Зрмањска компанија бр. 1
- Србска компанија бр. 2
- Доброселска компанија бр. 3
- Компанија св. Петар (Брувно) бр. 4
- Удбинска компанија бр. 5
- Мекињарска компанија бр. 6
- Грачачка компанија бр. 7
- Светомиховилска (ловиначка) компанија бр. 8
- Медачка компанија бр. 9
- Кањишка компанија бр. 10
- Смиљанска компанија бр. 11 и
- Ширококулска компанија бр. 12.

Медачка компанија

Ова компанија, као и остале, добила је име по месту своје локације. Била је смештена у владичанском двору кога је између 1751. и 1774. године саградио горњокарловачки владика Данило Јакшић. Након владичине смрти, уз интервенцију католичког клера, власт је ликвидирала двор, тиме што је дала накнаду за земљиште и изграђене објекте и у њих сместила компанијски апарат. После развојачења Војне крајине зграда двора се користила за школу која је радила све до пред II светски рат, у току кога је разрушена и данас нема никаквих трагова о њој.

Медачка компанија је на свом подручју имала 11 села, са 731 кућом и 7.118 становника. Осим четрдесетак католика (у Метку и Могорићу по 5 и Брезику 30) становништво су сачињавали Срби православне вере коју су исповедали у 5 цркава: у Метку, Почитељу, Могорићу, Врепцу и Радучу. У Метку се налазио и поштански уред преко кога се обављао поштански промет са компанијским насељима и шире.

Осим Метка, у саставу Медачке компаније налазио се Радуч, где се налазила поручничка стража; Дреновац; Крушковац; Могорић са заставничком стражом; Завође; Вребац са натпоручничком станицом и општинским складиштем; Павловац; Кукљић; Брезик и Почитељ.

Дивосело је потпадало под Кањишку компанију, а Плоча и Кик под Светомиховилску.

Што се пољопривредног земљишта тиче, рачуна се да је на подручју Медачке компаније било око 12.813 јутара ораница, 31.810

јутара ливада, 19 јутара воћњака и повртњака, 15.960 јутара пашњака и 7.263 јутара шума.

Живот становништва у компанијама био је полувојнички. Један део људи био је на бојишту или истурен у непосредни контакт са турским граничарима, други део био је у приправности, а трећи је обрађивао земљу и тако се то мењало. Све је било подређено војним дужностима и Аустрија је на тај начин долазила до веома јефтине војске. Кроз ново устројство Крајине повећаване су разне обавезе, услед којих је становништво долазило у изузетно тешку материјалну ситуацију. Занимљиво је поменути „Врапчији порез“, који је управа увела 1752. године. Њиме је свако крајишко домаћинство морало годишње да преда властима 300 врапчијих глава. Онај који не би успео да ухвати толико врабаца морао је дати толико новчића колико је недостајало до три стотине. Иако су врапци били истребљени пореска обавеза остала је и даље на снази, па су страдале и птице које нису биле сродне врапцима. Овај порез је примљен са огорчењем народа јер је у основи срамотио Крајишнике и негативно деловао на достојанство тих храбрих и поштенних људи.

Функције крајишке управе

Командант регименте, пуковник, осим командовања крајишком војском вршио је извршну и судску власт и кроз њене функције био одговоран за привредне, политичке и управне послове на свом подручју. На компанијским подручјима вођена је евиденција становништва, стоке и других друштвених добара. Командири компанија имали су право кажњавања и завођења реда.

Службени језик у Крајини био је немачки, али се не ретко употребљавао и латински. На њему се водила администрација и командовање у војсци. Војска је била састављена од више националности и војници сваке од њих морали су разумети команду на немачком. У народу се препричавала једна анегдота која је указивала како је долазило до нелагодности у случајевима када се недовољно владало немачким. Она говори о томе како је цар Фрањо вршио инспекцију војних јединица стационираних у Лици. У тим приликама Фрањо би испред строја у коме би стајали Личани редовно постављао три иста питања: *Wie alt bist du?* (колико ти је година), *Wie lange bist du da?* (колико си у војсци) и *Ist es dir Kost und Verpflegung gefällig?* (допада ли ти се смештај и храна). Знају-

ћи такав царски редослед командири су војнике учили какве одговоре треба да дају цару на постављена питања. Тако, на прво питање требало је одговорити *zweiundzwanzig Jahre* (22 године), на друго *zwei Jahre* (две године), а на треће *alle beide* (обоје). Цар је, на несрећу, тога пута изменио редослед питања, па је војника испред себе упитао: *Wie lange bist du da?* (колико си у војсци). Војник је одговорио *zweiundzwanzig Jahre* (двадесет две године). Затим је цар наставио: *Wie alt bist du?* (колико ти је година). Одговор је следио *zwei Jahre* (две године). Стекавши утисак да се војник шегачи, цар је повишеним тоном додао: *Einer von uns ist verrückt!* (један од нас је луд), на то је војник одговорио *alle beide* (обојица). Ето тако је цар Фрањо прошао приликом обиласка војске у којој су служили Личани, а нису довољно владали немачким језиком.

У саставу Војне крајине функционисале су важне и релативно добро организоване установе као што су: карантини (контумаци), раштели (сајмишта) и кордон као оружана заштита границе.

Карантини

Карантини су били крајишке установе са посебно грађеним објектима за вршење поверених задатака. У њима су заустављани путници који су пристизали из Турске и уопште са Истока. Ту се вршила провера њиховог здравственог стања, а нарочито када би долазили из сумњивих крајева, па су карантини често називани и установама за чишћење, како би се спречило доношење и ширење заразних болести које су у оно време харале и наносиле огромне људске губитке. У основи радило се о затворима за путнике, јер су многи од њих у њима проводили изоловани од света. Осим путника, карантинском третману била је подложна разна роба и други предмети за које се сумњало да би могли представљати опасност по људско здравље.

Раштели

Раштели су представљали посебну врсту турских недељних сајмова на аустријској страни границе. Приређивани су у одређеним местима и данима уз ригорозан здравствени, односно хигијенски режим. На раштелима се окупљао народ из обе царевине —

— систем узбуђивања који је организован тако што су се код сваке војне постаје на челу са официром постављали сламом омотани и смолом заливени стубови, звани смолнице, поред којих су постављани топови мужари.

У случају појаве турских одреда прво се давала узбуна са чардака паљењем ватри. Затим су се на постајама палиле смолнице и пуцало из мужара. То су чиниле ланчано све постаје, па се узбуна брзо ширила Крајином. На знак узбуне граничари који су се налазили у приправности брзо би се облачили у униформе и са оружјем одлазили на зборна места. У очекиваном или започетом нападу турских одреда обавештавали би се штабови регименти и бригада, који би уводили своје јединице у борбу против непријатеља.

Кордонска служба била је веома одговорна, напорна и опасна. Постојала су три степена стања односно опасности на кордону: први када није било Турака нити куге са турске територије, други када се очекивала појава Турака или куге и трећи када су се непосредно очекивали.

Дужина кордонске линије била је различита у свакој крајини. За Карловачку крајину износила је у XVIII и XIX веку 36 часова, 8 минута и 18 секунди (око 135 km). Од тога кордонска линија у Лици била је дугачка око 50 km.

По крајишком кордону област југоисточно од Карловца, између Пљешевице и Мале Капеле, добила је име Кордун која се и данас тако назива.

Чардаци

Крајишници су чардаке подизали уз границу на значајним правцима турских напада. Немци су их звали блокхаузима (Blockhaus). Чардаци су у основи коришћени за извиђање и обавештавање команди о покретима Турака. Осим тога, за давање узбуна који систем је уведен 1540. године. Са чардака се вршила и контрола граничних прелаза, трговине и саобраћаја, а понекад су служили и као санитарни кордони.

Чардаци су у већини били четвороугаоног облика. Грађени су од дрвета и постављани на дрвеним или зиданим стубовима, високим око 3 метра. Имали су пушкарнице, а у њих се улазило преко мердевина, које су се касније увлачиле у објекат. Први чардаци били су мањих димензија и скромније грађени. Временом су постајали пространији и са више комфора за граничаре који су их

опслуживали. Грађени су са собом и кухињом, а у средини собе биле су постављене клупе за одмарање. У кухињи се спремала храна за посаду која се по правилу смењивала сваких 8 дана, а понекад и 30. На чардаку се према турској страни налазио трем са кога се осматрала турска територија која је била у видном пољу стражарева ока. Растојање између чардака износило је око пола часа хода, касније нешто више, што је зависило од конфигурације терена и погодности за осматрање. Али, у основи било је онолико са које се удаљености могао чути пуцањ из топа мужара. Посаду чардака сачињавало је до 30 граничара на челу са десетаром, а касније подофициром.

Линија чардака крајем XVI века протезала се правцем Ријека—Сењ—Оточац—Слуњ—Глина—Храстовица—Ивањица—Крижевци—Ђурђевац. После ослобођења Лике и Крбаве од Турака, Карловачким миром је успостављена нова граница и уз њу лоцирани нови чардаци, односно кордонска линија одбране. Највише их је било у долини реке Уне која је дуго времена раздвајала две царевине. О личким чардацима и данас има мањих трагова. Тако на пример један се налазио између данашње железничке станице Лешће и Рамљана, означен као кота 789; један је био на превоју преко Вребачке стазе према Подлапцу, са кога је осматрано и јављано о покретима Турака од Удбине према селима испод Вребачке стазе.

Када би наишли турски одреди, прве борбе би се водиле око чардака. Правиле би се заседе, пропуштале одговарајуће формације и изненадно нападале у повратку са четовања и сл. А када би се појавиле јаче турске снаге, чардаклије би их задржавале док не пристигну остали граничари наоружани пушкама, који су дотле обрађивали земљу или радили друге послове.

Прописи кордона и санитарне службе морали су се ригорозно поштовати. Непоштовање се оштро кажњавало. Захваљујући доброј организацији кордона и ригорозним санкцијама за прекршиоце правила службе, Аустрији је полазило за руком да ефикасно спречава ширење многих епидемија, посебно куге која је долазила са Истока.

Све тежи живот Крајишника

У склопу поменуте реорганизације Војне крајине, како пише Славко Гавриловић, народне старешине, претежно Срби, изгуби-

ли су чиновне или деградирани у нижа звања: „влашка” самоуправа била је сужена или укинута и уместо ње уведена немачка. Новопостављени официри и њихов апарат су Крајишнике и њихове официре и старешине подвргавали терору, понижавању и изабљивању. На разне начине су их приморавали да им уступају најбољу земљу, подижу куће и салаше (мајуре), обављају кућне послове, врше подвоз ван подручја Крајине, обрађују земљу, сакупљају шумске плодове, дају пригодне дарове и др. Према новим правилима службе, стражарска служба на чардацима и другим објектима бивала је све тежа, војна обавеза знатно напорнија и обимнија, јер је сада свака кућна задруга уместо једног морала дати по три и више војника, да их издржава и набавља им скупу униформу „мундире”. Веру Срба Крајишника су власти и католички клер излагали порузи, свештенике понижавали и ометали њихово деловање међу верницима. Када пре разних депутација и честих жалби и притужби нису успели да издејствују хуманији однос и олакшице за своју војну службу у одбрани Царевине, Крајишници су морали прибегавати бунама у којима је суделовао народ обеју вероисповести. Људи су, без сумње, били спремни да стечена права бране и оружјем.

Значајније буне после уласка у Војну крајину

Између 1728. и 1732. године избила је буна у Смиљану. Непосредни повод за њу били су порези и кулук које су гроф Атемс и католички поп Марко Месић наметнули народу. На челу буне били су Јурлина Томљеновић, Вук Гајић, Миле Марас, Томо Обрадовић, Илија Шакић и Дмитар Крајновић. Побуњеници су приморали грофа да ублажи намете, о чему је он потписао документ да неће уводити веће порезе и терати народ на кулучење. Челници буне су амнестирани, али је Двор ради спречавања будућих немира упутио у Лику одред од 200 царских војника.

Из страха од нових пореза и других намета, Јурлина Томљеновић је повео народ у нову буну. Овом приликом је окупио људе из Новог, Дивосела, Билаја, Врепца, Рибника, Могорића, Почитеља и Трновца. Његов проглас за дизање устанка прихватио је и војвода Добривоје Кнежевић из Буниха и поделио га по читавој Крбави. Устаници су најпре запалили кућу Марка Месића у Мушалуку, затим освојили кулу у Перушићу. После ових акција пошли су према Крбави у намери да нападну и спале кућу поркула-

ба Хољевца у Подлапцу. Ту је интервенисала војска из Оточца, којој се прикључио перушићки војвода Тадија Колаковић. Немоћни да се супротставе војсци, устаници су се повукли у Велебит и касније прибрави својим кућама. Вође побуне су похапшене и осуђене на тешке казне: Јурлину Томљеновића су растргли на четири дела код Билајског моста, Вуку Гајићу одсекли су десну руку, па онда главу, остале вође су стрељали и потом им главе набили на коље. Војвода Кнежевић је умро пре извршења казне вешањем. Његовом сину Милану казна погубљења је опроштена. Исто тако и Божи Обрадовићу и Стипи Томљеновићу.

Два Мечанина који су учествовали у бунама помињу се у попису становника Метка из 1712. године. То су били заставник Радошин Сукнајић, коме је додељено 755 ланаца земље у 8 парцела, а у породици је имао 24 чељади, од којих пет за војну службу. Затим Филип Богданић са 520 ланаца земље, који је био ожењен али није имао деце.

Септембра 1751. планула је буна у Брувну, јер се Крајишници, поред низа недаћа, нису могли навићи на круту дисциплину и пруски стил егзерцирања. Разјарени на то и низ других недаћа, граничари убијају свог поручника и црквеним звоном заједно са Ловинчанима позивају народ на буну. Али, услед малобројности и мањкавости организације, војска савлађује њихов отпор. Вође су смакнуте на најсуровији начин, а многи виновници осуђени на робију и шибу. Око 30 побуњених Срба успева да спасе главу бекством у Турску. Православног попа су протерали из Царевине и са брувањске цркве уклонили звона. За казну због учешћа у побуни, крајишка управа је променила имена побуњених села; Брувна у Ст. Петер, а Ловинца у Ст. Миховил. У куће протераних Срба населила је 14 католичких фамилија из Пазаришта, Перушића и Мушалука.

Сурове репресивне мере

Услед претварања Крајишника у регуларну војску, слања на страна ратишта, елиминисања и сужавања самоуправе, ограничавања права својине на раније додељено земљиште, понижавања и неиздрживих намета и кулучења Крајишници су се енергично опирали и са оружјем у руци устајали против носиоца такве политике. Да би спречила честе побуне власт је, поред безбедносних мера, заоштравала и репресивне мере према граничарима, а посебно према челницима побуна и издајницима земље.

Осим своје оштрине, санкције су се и нехумано извршавале и по својој суровости нису се разликовале од оних из доба инквизиције. Зато су Крајишници који су пребегавали са турске на аустријску страну границе нескривено говорили да су Турци према њима блаже поступали. На Крајишнике се примењивало ратно право обухваћено „Kriegsartiklom”, који је донет 1765. године за време владавине царице Марије Терезије. Након укидања народних судова и судија „добрих људи”, ново војно судство је на основу одредаба поменутог прописа развило и примену тортуре у истражном поступку, у којој је, поред још низа других мера, доминирајуће средство за изнуђивање признања било батинање. Оно се обављало оплетеном канџијом са оловном куглицом на врху по голим леђима окривљеног. Окривљени је до признања могао добити до 250 удараца, а ако и дотле не призна још 50.

Осим војних судова, казне батинања изрицале су и старешине компанија. Тако је командант компаније имао право да додели 25 удараца, поручник 7, наредник 4 и каплар 3. Штап за њихова батинања био је направљен од кестенова дрвета или од шпанске трстике. Пред зградама компанија налазиле су се посебне клупе за батинање. Окривљени се није смео ударати ногом, кундаком, штапом по глави, нити шамарати. Осим батинања, окривљеном се могао стављати и усијани жиг на леђа, затим везивати у класе, што су извршиоци звали „Бамбергов инструмент”.

Окривљени и осуђени Крајишници били су често изложени „трчању кроз шибу”, тј. шпалир од више десетина до неколико стотина људи, који су за време трчања ударали окривљеног или осуђеног. То се радило специјалним бичем исплетеним од коже. Као блажи облик, било је познато трчање пешака кроз шпалир од 300 људи, а коњаника од 150. Као тежи облик сматрало се трчање и ударање по два, три и више пута, а најтежи трчање и ударање унатрашке. Неки писци износе да је трчање кроз шибу лично разрадила царица Марија Терезија, коју су у њезино доба сматрали најкатоличкијом женом. Увиђајући да је такав начин трчања неиздржљив и да људи умиру раније и без утврђене одговорности, царица је, наводно, наредила његово ублажавање, па се од тада трчало између два строја од 60 до 100 војника и то највише шест пута.

Крајишницима су не ретко изрицане смртне казне и оне нису изостајале након побуна којима су прибегавали ради остваривања својих елементарних права. Смртна казна се извршавала на разне начине и то: стрељањем пушком, одрубљивањем главе мачем (сабљом) или другим подесним предметом, вешањем, набијањем на

колац, спаљивањем на ломачи, черечењем на точку или путем коња и сл. У откривању вођа и актера побуне изостајала је свака хуманост, јер када органи гоњења нису успевали да открију актере, прибегавали би тзв. десетковању (десимирању) и то на тај начин што би се на сваком десетом из групе окривљених извршавала смртна казна на један од наведених начина.

Описујући сељачке буне у Хрватској, Ф. Чулиновић наводи: „Да би стишали буну команда и генерали су обећавали потпуни опроштај, али обећање није извршено када су се побуњеници развили. Јурлину Томљеновића су расчленили привезавши га за четири коња, а да сваки вуче на своју страну. Вуку Гајићу је одсечена рука па глава, а исто тако кнезовима из Подлапца и Врепца, те заставника из Мекињара. Овој тројици су главе натакнуте на три коца на Билајском мосту...”.

Борђе Станић, у *Хроници рода личких Ситанића* описује аустријске суровости при извршавању казне набијања на колац. Према њему: „Јадни осуђеник се голишав и везан положи на стомак. Целат му затим секиром одсеца део стражњице. После тога му увлачи дрвени колац који је на врху окован. Помоћници целата тада дрвеним маљевима закуцавају колац у несрећника, а целат усмерава правац... Први лакши степен је када колац пролази кроз стомак и виталне органе и смрт наступа брзо. Други, виши оштрији степен је када колац излази на рамена и када осуђени у мукама може још живети и до 24 часа”. Станић на крају резонује: „Да су тако нешто Крајишници знали и очекивали, сигурно не би никада прелазили са турске на аустријску Војну крајину”.

Развој крајишког правног система

Правни систем Крајине компонован је онако како су то налази друштвени односи и захтевала одбрана Монархије. У XVIII и XIX веку регулатива је била нешто обимнија и детаљнија од оне из ранијих векова када се стварала Војна крајина. Најважнији правни акти Монархије, од којих је зависила и судбина Крајишника, били су:

— Војно гранично право (*Militärgrenzrechte*), које се почело примењивати од 1754. године. Ту се радило о некој врсти правилника, који је важио за целу Војну крајину, а углавном се односио на ново устројство крајишких судова. У духу његових одредби, уместо дотадашњих народних судова свака регимента добила је

свој суд, који је судио у првој инстанци, док су генералати имали врховне судове надлежне за племиће, офицере и православне свештенике. Региментски судови су расправљали спорове око земље и односе у кућним задругама које су увек замишљане као плодиште војника за одбрану Монархије. Новелиране су и одредбе о војничком лену, при чему је уведена њихова рестриктивна примена. Њима су практично стављене ван снаге многе привилегије и олакшице аустријских царева донетих уназад 200 година.

— Основни закон о Крајини (Grenzgrundgesetz) донет је 1. новембра 1807. године. И његове одредбе највише су биле посвећене правном статусу крајишког земљишта, његовом коришћењу (у основи кроз кућне задруге које се фаворизују да би се кроз њих добило што више јефтиних војника), отуђивању, сукцесији и др. Неке одредбе посвећене су груписању задруга и њихових објеката у циљу ушоравања ради ефикасније одбране народа од разбојника и сл. Детаљније је разрађено устројство задруга, обавезе и права чланова, а све у циљу њиховог јачања.

— Нови Основни закон о Крајини донет је 7. маја 1850. године, после Мађарске револуције из 1848. године, са интенцијом да се устројство Крајине усклади са Уставом Двојне монархије. Овим Законом регулисани су односи који су се уобличили после укидања феудалног поретка у Монархији. Према одредбама овог Закона:

1. Граничари, односно њихове кућне задруге, сада уместо лена постају власници земље.

2. Граничари се укључују у састав регуларне војске, на који начин њихово одевање и издржавање прелази на трошак државе.

3. Скраћује се служење војног рока и преуређују обавезе из ранијег периода.

4. Шуме постају власништво државе, с правом Крајишника да их бесплатно секу и користе за огрев и изградњу кућа.

5. Језик у војсци и управи остаје немачки.

6. Крајина и надаље остаје у компетенцији Дворског ратног савета (Министарства рата) у Бечу итд.

Ново устројство Војне крајине

Наредне године Карловачка и Вараждинска војна крајина су обједињене, а Загреб је постао седиште Генералне команде. Крајина је сада добила пуна обележја војничке државе, у Бечу назване

Soldatenland. Поред опреме и наоружања које је издавано Крајишницима, уведено је да се за службу на кордону у време тактичких вежби и дежурстава исплаћују дневнице. Тиме се настојало изједначити Крајишнике са особљем у саставу регуларних јединица.

Управне функције регименти су пренете на општинска и среска надлештва и среске компанијске општине. Виши хијерархијски орган постала је Генерална команда у Загребу, а највиши Министарство рата у Бечу. Најнижи управни орган сада је постала месна општина, чији је начелник носио специјалну палицу. И организација судства прилагођена је новонасталим променама: првостепени војни судови били су при региментама, а Земаљски војни суд у Загребу као другостепени. Установљен је и Војни апелациони суд који је преиспитивао осуде на смрт и затвора преко 5 година. При Министарству рата у Бечу егзистирало је Судско веће.

Развојачење (укидање) Војне крајине

Развојачење Војне крајине обављено је између 1871. и 1873. године. Тај чин није спроведен на начин како су то желели и очекивали Крајишници. Наиме, они су тада последњи пут покушавали да се изборе за своја елементарна права. Овога пута Крајишници су захтевали да се за Војну крајину образује посебна влада, са истим ингеренцијама као и влада Банске Хрватске. Да су Крајишници успели у овом свом захтеву, Војна крајина, заправо подручја Лике, Баније, Кордуна и Славоније која су претежно насељена Србима, добила би велики степен аутономије и у крајњој консеквенци статус државе чланице Монархије. Представници крајишких Срба залагали су се да то буде српска кнежевина или српска крајина. Али, пошто тада нису имали спољне подршке, њихове жеље остале су само сан.

Краљевим рескриптом од 15. јуна 1881. проглашено је присаједињење Војне крајине Банској Хрватској, а 1. августа те године бан Ладислав Пејчиновић преузео је над њом управу, наравно у складу са самоуправним правима која је Хрватска уживала у унији са Угарском. Крајишке регименте су реорганизоване 1883. године када је за подручје Лике образована само једна и то 79. са седиштем у Оточцу. У њеним јединицама су све до пада Монархије 1918. године сви Личани служили војску и одатле упућивани на ратна попришта.

Пред развојачење Војне крајине, на њеном простору је сваки 6. становник обављао војне дужности и одлазио у рат, а у немачким областима сваки 60. Аустријски војник — Немац коштао је државу 160 форинти, а Крајишник четири пута мање. На тај начин Крајина је својим посредним доприносом држави губила близу четири милиона форинти годишње, а само у изгубљеној радној снази због ангажовања у војсци даљих 240.000 форинти. Између 1848. и 1859. године становништво Крајине се услед учешћа у рату смањило за 25.000 људи, уместо да се за толико повећало. Ово је један од пресудних разлога заостајања Крајине, па није никакво чудо што је Крајишникова њива давала шест пута мање кромпира од њиве у Штајерској.

Публикације о Крајини износе да су Крајишници били ангажовани у 33 рата и 333 битке. Њима су командовали немачки команданти, јер их је за 300 година било 66, хрватских 6, а српских само 1 (Радивојевић). Учешће Крајишника у ратовима било је масовно и то је доводило до претераних губитака на бојном пољу. И због учешћа у бунама они су осуђивани на смрт од стране немачких војних судова.

Откако су у Крајини уведене регименте, Аустрија је у рату за наслеђе између 1741. и 1748. године ангажовала 25.000 Крајишника, 30.000 у рату између 1756. и 1763. године, око 100.000 у борбама са Наполеоном од 1792. до 1816. године, око 35.000 у аустријско-италијанским ратовима од 1848. до 1866. године, 40.000 у гушењу Мађарске револуције 1848. године итд. У овим и другим ратовима, за нешто преко 100 година, учествовало је преко 300.000 Крајишника.

Аустријанци су Крајишнике, као ванредне ратнике одане Монархији, увек ангажовали на најтежим и најопаснијим задацима, што је доводило да су од 5 погинулих војника четворица били Крајишници и у највећем броју Срби. Средином XVIII века Аустрија је располагала са 80.000 војника, од којих су крајине давале 70.000. У то време је сваки трећи војник био Крајишник, а сваки 64. Аустријанац.

О особинама Срба Крајишника

Остало је доста писаних сведочанстава о особинама Срба који су живели уз границу и с пушком у руци бранили Хабзбуршку монархију и за њу гинули. Писана сведочанства о њима претежно

су потицала од људи који су тај слој најбоље познавали, а то су били претежно њихови војни команданти.

Док се крајишка управа о Србима Крајишницима изјашњава-ла ласкаво и коректно, дотле је хрватско племство те људе прика-зивало у рђавој светлости. Од њега се ни најмање није разликова-ло католичко свештенство. Не треба се чудити зашто су ова два друштвена слоја тако гледали Србе и према њима се нељудски од-носили. Разлог је у томе што су Срби Крајишници одбијали да бу-ду њихови кметови и нису хтели да прихватају њихову веру. Они су више волели слободу, иако су је својим животима плаћали.

Давне 1835. године о Личанима, а њих су углавном предста-вљали Срби, овако пише Ф. Ј. Фрас, писац књиге *Топографија Карловачке војне крајине*:

„Становници Лике су јак, робустан, снажан народ, пун смјеле храбрости и ратничког духа, навикао на свакодневне напоре, неу-страшив и вичан опасностима. Њихов начин живота и прехрана крајње су једноставни. По тој особини једнаки су Личанима ви-ше-мање сви становници осталих царско-краљевских војно-гра-ничних крајина, али лички је сој људи највиши, најљепши и нај-јачи.”

О Крајишницима је непристрасну и реалну слику дао и ре-форматор Крајине принц von Hildburghausen. Поред осталог, он је и због своје наклоности према Србима граничарима пао у неми-лост царице Марије Терезије, па је смењен са дужности заповед-ника Војне крајине и на његово место царица је поставила генера-ла Леополда Шерцера, великог србождера и језуиту. Као царски опу-номоћеник са мандатом преуређења Војне крајине, принц von Hild-burghausen претходно је обишао целу Крајину и о ратницима и народу изнео следеће:

„Свуда сам видео ратнички храбар народ, сирове и неизве-штачене синове природе који уз лошу припросту храну, уз труд и муке израстају у прави сој стаситих људи, жилаве и чврсте као храстове у шуми, израсле без неге и мекуштва, добра срца, а ди-вљи, притом и празновјерни, пуни осећања одушевљења за вој-ничку част, вични опасним биткама и лакоми на пљачку као за-служену награду за често исказану храброст и срчаност у војева-њу, неизопачени мекуштвом, а чврсто везани за своју домовину, од природе одгојени на неустрашивост, способни за најсветију верност и одважност.”

За разлику од Срба Крајишника са подручја Баније и Корду-на, Личани поседују једну особину што воле да се шале и на свој

начин. Не само што вицеви препричавају, већ их сами компонују тражећи себе у њима. Тако се у Лици нашло обиље шала у форми вицева који се свакодневно препричавају. Посебно је духовит виц о Дани Куротресини, који је желео да промени име. У том циљу је дошао у Општину, где су му дали да попуни уобичајени формулар, у коме се налазила рубрика: — садашње име и презиме. Дане је написао: — Дане Куротресина, а у рубрику: — име и презиме које жели да носи, написао је Мане Куротресина. Ето, тако је Дане постао Мане Куротресина.

Крајишки живот насликан је и у народним песмама. Велика заслуга на њиховом прикупљању припада проти Николи Беговићу. Посебно су му вредне *Српске народне ђесме из Лике и Кордуна*, које је издао 1885. године у Загребу. Његове песме су показале да стваралачки дух народни вечно живи и делује. Поред многих лепих и дирљивих песама, о збивањима у Лици много се певао и *Одлазак на бојиште (Граничарски аусмарш)*. Ево његових стихова:

*Загрмеће ђо Крајини целој,
Загрмеће ђјесма од јунака,
Закукаће јадна сџара мајка,
Пройишџаће многе сирџице,
Осџануће многе удовице.
О! Крајино, крвава хаљино,
Крвав био ко џе је скројио!*

Беговићеви стихови овако указују на сиромаштво Крајишника:

*Мили Боже! Има ли јунака
Та јунака а над ѓраничара?
Сва му срећа — милосџ је царева!
А имаће џо ѓоло камење...
Двори су му ниска колибица;
Сва свџиња — дрвена црквица;
Крсна слава — ѓросена је слама;
Сав завичај — ѓробови зелени. —
Давор' сине, више с' заслужио.*

ЛИКА ПОД ФРАНЦУЗИМА

Француска је миром у Пожуну (Братислава), од 26. децембра 1805. године, стекла суверенитет над Далмацијом и Боком Которском. Четири године касније њена војска је просто сатрла Аустри-

јанце код Ваграма (Wagram), недалеко од Беча, па је Хабзбуршка царевина миром у Шенбруну (Schönbrunn), од 14. октобра 1809. морала Французима уступити Венецију, Трст, Истру, Ријеку, као и Крањску и Хрватску до Саве на чијој се територији налазила и Лика, тако да је Карловачки генералат, са своје четири регименте, ушао у састав Француског царства.

Пожунским миром Аустрији је наметнута обавеза да допусти Французима слободан пролаз према Далмацији, преко Карловачке крајине, па су Французи ради окупације Далмације преко тога подручја превели 1805. године 20.000 својих војника.

Када је избио нови рат између Аустрије и Француске, марта 1809. године, француски маршал А. Мармон (Marmont) кренуо је са трупам из Далмације, пробијајући се територијом Личке и Оточке регименте у намери да се сједини са италијанском армијом која је продирала према Дунаву. Жестоке борбе између Крајишника и Француза водиле су се средином маја 1809. године у пределима далматинске границе код Превиса, затим Плавна, у долини Зрмање и око Велике Попине. Крајишници су се лавовски борили са Мармоновим јединицама и то је навело француску команду да допусти Турцима из Босне да с леђа ударе на Крајишнике. У том нападу Турци су успели да продру на просторе Срба и Лапца у намери да овладају Удбином и Грачацом. Занимљиво је да се тада турској војсци супротставио и поп Теофил Хајдуковић, спречавајући је да се пробије према Крбави и Грачацу. Овај велики српски патриота сакупио је омладину и старце и са њима ударио на Турке, олакшавајући тиме положај Личкој регименти која се жестоко тукла са Французима. За време тих окршаја Турци су упали на подручја Срба и Лапца, са циљем да се домогну Удбине и Грачаца. Спалили су и девастирали сва села до којих су допрли, одагнали стоку, побили и одвели много народа.

Французи су савладали овај отпор Крајишника и продужили напредовање кроз Лику. Следећа битка са Французима одиграла се 21. и 22. маја 1809. на рекама Лици и Јадови, између Барлета и Кулице недалеко од Госпића, који је, уз велике губитке на обе стране, наредног дана пао у руке француских трупа. Французи су наставили дејства према Оточцу и тамо коначно савладали отпоре Личке и Оточке регименте. Ово указује да Крајишници нису могли одолети надмоћнијим и боље вођеним француским трупам, па су Лика и Крбава, односно четири регименте Карловачког генералата положили оружје и ушле у састав Наполеоновог царства. Убрзо су положили заклетву и верно служиле новом господару.

Од провинција припојених Француској Миром у Шенбруну и поседа на Јадрану (Дубровник, бивша млетачка Далмација и Истра), Наполеон је образовао Илирске провинције. Оне су дефинитивно организоване 15. априла 1811. године и имале су површину од око 55.000 кв. километара, са 1,5 милиона становника. Седиште им је у почетку било у Љубљани, а од 1813. године у Трсту. Провинцијама је управљао генерални гувернер (генерал), а први је био маршал А. Мармон. Административно-територијална подела заснивала се на диштриктима, кантонима и општинама. Преузимајући власт у Лици, Французи су укинули земаљске сталеже и пришли модернизацији управе, судства, школства, привреде и др. На простору Војне крајине нису дирали у управни систем. Маршал Мармон је сматрао да је организација Војне крајине одлично решење и за Наполеона. Крајишке регimente су ускладили са организацијом своје војске: људство обукли у своје униформе и водили га у освајачке походе све до Москве. Зна се да је у биткама код Витебска, Бородина и на другим ратиштима Русије од 1658 Крајишника своје кости оставило 900, међу којима је био велик број из Лике и Крбаве. У време слабљења Наполеонове силе, у Дубровнику је избио устанак. Французи нису успели да га слома својом војском док генерал Милутиновић није увео у борбу 11 чета Крајишника Личана, који су од шале изашли на крај са устаницима и помогли француском генералу Монришарму да им покупи оружје.

Француска управа је у релативно кратком времену свога постојања учинила запажени прогрес у многим областима друштвеног живота Лике, а посебно у привреди, просвећивању народа и буђењу националне свести. Првог јануара 1812. Французи су у Илирским провинцијама увели Грађански законик (Code Napoléon). Њиме је уведена једнакост грађана пред законом, затим независно судство, укинута је кметство, смањени су и ревидирани порези, омогућена је слобода привређивања, унапређени трговина и пољопривреда, грађени су путеви и копани бунари, отварање су народне и верске школе, настава се одвијала на народном „домашем” језику, религије су изједначене пред законом, православни свештеници су ослобођени сакупљања „бира” већ је то пренето на сеоске старешине, владици је одређена државна плата од 3.000 дуката годишње итд. Српски народ у Лици био је презадовољан владавином Француза.

Огромне заслуге за реформе током четворогодишње владавине Француза у Лици и Крајини имао је маршал Мармон. Али он

је 20. априла 1811. постављен за царског намесника у Шпанији, а на његово место постављен генерал Бертрам. Овај није имао Мармонових овлашћења, слуха, осећања и духа да настави његовим стопама, што је довело да су многе области друштвеног живота које је Мармон почео да унапређује остале недовршене.

Ратови и боравак Француза оставили су у Крајини венеричне болести. Народ их је звао „фрења“, а онога кога је закачила да је „французљив“. Болест се није јаче проширила благодарећи породичним карантинима у кућним задругама, јер се војнику по доласку са бојишта није дозвољавало да прилази жени док се не утврди да је здрав.

Аустријанци су са радошћу дочекали Наполеонов пораз у Русији 1812. године. Пред крај ове године они су запосели Илирске провинције и на основу одредби Бечког конгреса (9. јуна 1815) вратили их под свој суверенитет.